

“II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Hayat Pahalılığının İstanbul Basınındaki Yansımaları*”

■ Metin AYIŞIĞI**

Reading the Cost of Living during the Second World War through the Istanbul Press

Özet

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmese de büyük ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu süreçte özellikle temel ihtiyaç maddeleri kapsamında pek çok şey karaborsaya düşmüştür. Savaş süresince en çok gündeme gelen sorun ihtikâr ve stoklama olmuştur. Savaşla birlikte pek çok ihtiyaç maddesi ya piyasadan çekilmiş ya da bu malların fiyatları yükselmiştir. Fiyat hareketleri tablolar eşliğinde olabildiğince karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. İstanbul basınında yer alan haber ve bilgiler ile resmi istatistiklere yer verilmiştir. Bu konuda özellikle gazetelerde çıkan haber ve bilgiler ele alınıp kendi içinde kategorize edilmiştir. Dönemin gazeteleri incelendiğinde, neredeyse her gün hayat pahalılığı ve stokçulukla ilgili haberler yer almaktadır. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı süresince yaşanan hayat pahalılığı ve bu soruna karşı hükümetlerin ve İstanbul Belediyesi'nin almış olduğu tedbirler ve uygulamalarla halkın üzerindeki etkileri örnekleriyle ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hayat Pahalılığı, Karaborsa, Milli Korunma Kanunu, İkinci Dünya Savaşı

Abstract

Although Türkiye did not enter the Second World War, it encountered major economic problems. During this period, many things, especially basic necessities, fell into the black market. The most frequently discussed problem during the war was spoliation and stockpiling. With the war, many necessities were either withdrawn from the market or the prices of these goods increased. An attempt has been made to examine price movements as comparatively as possible, accompanied by tables. News and information in the Istanbul press and official statistics are included. On this subject, news and information published in newspapers were specifically discussed and categorized. When the newspapers of the period are examined, there are news about the high cost of living and stockpiling almost every day. In this study, the high cost of living during the Second World War and the measures and practices taken by the governments and the Istanbul Municipality against this problem and its effects on the people will be revealed with examples.

Keywords: Cost of Living, Black Market, National Protection Law

SORUMLU YAZARLAR/CORRESPONDING AUTHOR

Metin AYIŞIĞI

Prof. Dr., Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
İstanbul/Türkiye.

E-posta/E-mail: metinayisigi@beykent.edu.tr

Başvuru/Submitted: 13.04.2024

Kabul/Accepted: 04.07.2024

Yayımlanma/Publication: 14.10.2024

ATIF/CITATION:

Ayışığı, Metin “II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Hayat Pahalılığının İstanbul Basınındaki Yansımaları” Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 32, (2024), 124-155

* Bu makale, Doğu Üniversitesi, İstanbul Beykent Üniversitesi ve İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu ev sahipliğinde 27-28 Ekim 2023 tarihlerinde Cumhuriyetimizin 100. yılı onuruna düzenlenen “İstiklâlden İstikbâle Cumhuriyet” başlıklı sempozyumunda sunulan bildiriden türetilmiştir.

** Prof. Dr., Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü İstanbul/Türkiye. metinayisigi@beykent.edu.tr ORCID: 0000-0002-4480-8971.

Giriş

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Stratejik konumu nedeniyle hem müttefik hem de mihver devletlerin kendi tarafına çekmek için baskı yaptığı Türkiye, bir taraftan savaş dışında kalmak için çabalarken diğer taraftan savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinden olabildiğince korunmaya çalışmıştır. Türkiye, savaş boyunca, her an doğabilecek tehditlerle ve savaş tehlikesine karşı gelişmeleri takip etmiş, diğer taraftan da müttefik ve mihver devletlerinden gelen baskılara karşı koyarak, yürüttüğü dış siyasetle de tarafsızlığını korumuştur.¹

Ordunun işesi, devlet hazinesine büyük bir ekonomik baskı getirmiştir. Daha önce ülke gelirlerinin %40'ı savunma harcamalarına ayrılırken savaşla birlikte savunma harcamaları %60 lara ulaşmıştır.² Dünyadaki savaş durumundan dış ticarete aksaklılar yaşanmış, ithal edilemeyen mallar ülkede karaborsaya düşmüş ve fiyatlar yükselmiştir. 1939 yılında toplam ihracatımız 127 milyon liraya, ithalatımız 118 milyon lira iken, 1940 yılında ihracatımız 111,5 milyon lira, ithalatımız ise 69 milyon liradır. Görüldüğü gibi, ithalatımız cumhuriyet devrindeki en küçük değere düşmüştür.³ Devlet artan masraflarını, vergiler yerine Merkez Bankasına başvurarak karşıladığından, para tedavülü çok genişlemiştir. Merkez Bankasının fiilen tedavülde bulunan banknotları 1938'de 194 milyon TL'den 1944'te 940,8 milyon liraya çıkmıştır. Aynı zamanda ithalat güçleşerek, önemli ölçüde azalmıştır.⁴ İthalatın, daralması ve çalışan nüfusun büyük bir bölümünün silahaltına alınması sonucunda 1940-1945 dönemi, tüm sektörlerde milli gelirin daraldığı yıllar olarak ortaya çıkmıştır.⁵

Avrupa'yı ve bütün dünyayı etkileyen savaş koşulları Türkiye'yi de etkisi altına almış ve ekonomik durum bozulmuştur. Üretim yetersiz olması, dış ticarete yaşanan sıkıntılar ekonomiyi ağır bir enflasyonist baskı altına sokmuştur. Mal stokunun azalması ile karaborsacılık başlamış, aranan malların karaborsaya düşmesi ile fiyatlar yükselmiştir. Neticede savaşın peşinden sürüklediği ekonomik darlık Türkiye'nin bir dizi ciddi sorun yaşamasına neden oldu. Savaşla birlikte ülkede temel tüketim maddeleri piyasanın kaybolurken karaborsa ve stokçuluk gözle görünür hale geldi.⁶ Savaş tehlikesi stratejik stokları gerekli kılıyordu. Vergiler yetersizdi; para basmak gerekiyordu. Alınan tüm tedbirlere pek çok ihtiyaç maddesinin temininde çok büyük zorluklarla karşılaşıldı.⁷ Türkiye'nin ekonomik hayatını büyük ölçüde etkileyen bu savaş yüzünden ülkede kalkınma hızı hemen tamamen durdurulmuştur. Dolayısıyla mevcut kaynaklar, dışarıdan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı savunmak için silahlı kuvvetlerin ihtiyacına ayrılmıştır.

Bu çalışmada bütün dünyayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntıların hangi toplumsal sıkıntılara neden olduğu ve Türk toplumunun sosyal hayatını

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s.653.

² Hasan Çetin, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.71.

³ Mehmet Halim Özkan, *Refik Saydam Hükümetleri Döneminde İlaş Politikaları ve İlaş Müsteşarlığı*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2019, s.43.

⁴ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980, s.87.

⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2005, s. 86.

⁶ Alev Gözcü, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(62), 85-108, Ankara? 2018, s.88.

⁷ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.236.

nasıl olumsuz etkilediği dönemin önde gelen İstanbul gazeteleri incelenerek ortaya konulmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı II. Dünya Savaşı ve onun yarattığı gerilimin ortasında ülkede sarsılan ekonomik dengelerin Türk halkının gündelik hayatına yansımalarına dair kimi örnekler bilinen uygulamaların az değinilen yönleriyle yoğun olarak devrin İstanbul basınına yansımaları analiz edilerek incelenecektir. Böylece bu alanda yapılacak başka çalışmalara da kaynak ve katkı yapılması amaçlanmaktadır.

I. Ekonomik Sorunlar Karşısında Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri

Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin karşı karşıya bulunduğu ekonomik sıkıntıların aynı olduğu söylenebilir. Refik Saydam hükümeti, sorunu katı fiyat denetimleri ve hastalığın temelden tedavisi olan üretimin arttırılması ve enflasyonist baskının azaltılmasında çaresiz kaldığı için ortaya çıkan sıkıntıların hafifletilmesiyle uğraşmıştır.⁸

Refik Saydam Hükümeti, daha savaşın ilk aylarında ortaya çıkan enflasyon ve ihtikâra karşı öncelikle bütçenin elverdiği ölçüde ordunun ve halkın temel ihtiyaç maddelerini sağlamak için, piyasayı kontrol altına tutarak sıkı bir fiyat sınırlamasını uygulamaya koydu. İkinci olarak piyasaya mücbir sebepler olmadıkça müdahaleden kaçınmaya çalıştı.

Hükümet ayrıca Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığını devreye soktu. Böylece buğday, pamuk, şeker pancarı piyasa fiyatlarının altında satın alınmaya başlandı. Pamuklu dokuma ve şeker (vesikalı dağıtım hariç) devlete yüksek kârlar sağlayacak fiyatlarla; ekmek ve kömür ise ucuza kentli nüfusa satılıyordu. Özel ticaretin egemenliğinde pazarlanan mallarda ise fiyat denetimleri uygulanıyordu. Boratav, bu noktada "askeri ihtiyaçların ucuza sağlandığını, kentli nüfusun ise fazla zorlanmadan ekmek ve kömür sağlayabildiğini, buna karşılık piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, stokçuluğun, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilemediğini" vurgulamaktadır.⁹

Halkın zorunlu ihtiyaçlarını sağlamaya öncelik veren hükümet, fahiş fiyatla ürün satılmaması hususunda, stokçuluk ve karaborsa ile mücadelede büyük çaba göstermiştir. Ne yazık ki fiyatların yükselmesi ve karaborsanın önüne geçilememesi üzerine, 1942 yılı başında başbakanlığa getirilen Şükrü Saraçoğlu, fiyat politikalarını değiştirdi. Nitekim tarım ürünlerinde fiyatların hükümet tarafından tespiti usulüne son vererek, pek çok ürünün fiyatı serbest bırakmıştır. Bu konuda İrfan Bülbül, "buğday fiyatlarını serbest bırakan hükümetin İstanbul, Ankara, İzmir kentlerinden başka bütün kent ve kasabaların yiyecek temini sorumluluğunu belediyelere devrettiğini" belirtmektedir.¹⁰ Refik Saydam Hükümetinin uyguladığı fiyat denetimi, Milli Korunma Kanunu'ndaki müeyyidelere rağmen ihtikâr engellenemediği gibi ihtiyaç maddelerinin temini konusu tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamıştı.

9 Temmuz 1942 yılında Şükrü Saraçoğlu başbakanlığa gelir gelmez, evvelce alınmış olan ekonomi politikalarının bazılarını yerinde bırakarak, büyük bir kısmını yürürlükten kaldırdı, diğer bir kısmını da değiştirdi. Ardından uygulanması daha kolay ve daha çok imkân dâhilinde görülen yeni kararlar aldı. Alınan tüm tedbirlere rağmen, bin bir çeşit yollarla

⁸ Boratav, a.g.e., s.83.

⁹ Boratav, a.g.e., s.83-84.

¹⁰ İrfan Bülbül, "İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 9, 1 - 51, İstanbul 2006, s.8.

yapılan alışverişlerde, muhtekirler ve vurguncular tarafından yaratılan yüksek fiyatların önüne geçilemediği bir gerçektir.¹¹

Şükrü Saraçoğlu'nun uyguladığı ekonomik politika istenilen sonuçları vermediği gibi, fiyatların daha da yükselmesine neden olmuştur. Alınan kararlar bazı ticaret erbabının aşırı kazanç ve servet sahibi olmalarına buna karşılık, halkın ağırlaşan hayat şartlarının altında daha da yoksullaşmasına yol açmıştır.¹² Ancak fiyatların hızla yükselmeye devam etmesi nedeniyle 13 Mayıs 1943'te 452 sayılı karar ile devletin piyasaya müdahalesi yeniden artırılmış ve bu durum savaşın sonuna kadar sürdürülmüştür.¹³

Fiyat kontrolü birçok malı piyasadan çekip, karaborsayı geliştirince, 1942'de başbakan olan Şükrü Saracoğlu kabinesi bu kontrolü gevşetmiştir. Siyaset dilinde " %25 kararı" adı ile geçen karar alınarak, hububat fiyatları geniş ölçüde serbest bırakılmıştır. Bu karar üzerine buğday fiyatları çok büyük bir hızla yükselmiş ve daha önce yapılan stoklar erimiştir. Diğer maddelerde de büyük fiyat artışları olmuştur. Örneğin zeytinyağı fiyatları 85 kuruştan 350 kuruşa çıkmış ve 85 kuruştan stok edilen 16 bin ton zeytinyağı çok sayıda tüccarı milyoner etmiştir. Bu noktada Taner Timur', "Milli Korunma Kanunu uygulaması, çeşitli maddelerin dağıtımı, fiyat kontrolündeki tutarsızlıklar ve ithalat-ihracat olanakları yaratma gibi yollarla toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi içinde bir kesimin palazlanmasına yol açtığını; bürokrasinin, bunlarla iş birliği halinde olan bir grubun da aynı süreç içinde "harp zenginleri kategorisine dahil olduklarını" söylemektedir.¹⁴

II. Millî Korunma Kanunu (18 OCAK 1940)¹⁵

Savaş yılları Türkiye'yi çok büyük ekonomik zorluklar içine itmiştir. 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen "Millî Korunma Kanunu" hükümete olağanüstü geniş yetkiler veriyordu. Askerî harcamalardaki artış ve hammadde temininde yaşanan büyük sıkıntılar yüzünden, 1939 yılında başlatılmış olan II. Beş Yıllık Kalkınma planı iptal edildi. Bu arada kısmî seferberliğin sürdürülmesi de tarım üretimini düşürmüştü. Diğer taraftan dış ticaretin genişlemesiyle, Türk ürünlerine büyük bir talep oluşmuştu. Bu mallar ticari fiyatlardan çok, stratejik fiyatlarla satılıyordu. Tüm bu gelişmeler, gittikçe artan devlet masrafları ve temel ihtiyaç maddelerinin kıtlığı önemli bir enflasyonist baskıya yol açtı.¹⁶ Milli Koruma Kanunu, Bakanlar Kurulu'na, kanunun birinci maddesinde sayılan durumlar ortaya çıktığı takdirde ekonomiyi düzenleyici nitelikte bazı yetki ve görevler vermekteydi.¹⁷

Millî Korunma Kanunu ile hükümet, halkın ve millî savunmanın ihtiyacı olan her çeşit maddeleri değer fiyatının ödenmesi karşılığında el koyarak almağa, dağıtmaya, satmaya ve ihtiyacı olan kurumlara kârsız vermeğe yetkili kılınmıştı.¹⁸ Kanun, karaborsaya çözüm bulmak, fiyat istikrarı sağlamak, piyasada bulunan malları belirlemek ve denetlemek

¹¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s.213.

¹² Timur, a.g.e., s.183; Osman AKANDERE, *Millî Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.150.

¹³ Çetin, a.g.e., s. 73-74.

¹⁴ Timur, a.g.e., s.199-200.

¹⁵ Resmi Gazete, 18 Ocak 1940, Sayı 4413, Kararname no:12610; 26 Ocak 1940, Sayı 4417, Kanun no: 3780.

¹⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970, s.287.

¹⁷ Timur, a.g.e., s.191.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Ocak 1940, Devre VI, C.8, içtima 27, s.138-158; Resmi Gazete, Millî Korunma Kanunu, 18 Ocak 1940, Kanun no.3780; Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, Sayı 4417, Kanun no: 3780.

amacıyla yürürlüğe konmuştu. 26 Ocak 1940'ta yürürlüğe giren kanun, sebepsiz yere fiyat yükselmeleri ve ihtikâr hareketlerine karşı çok şiddetli cezaî hükümleri içeriyordu.¹⁹

Kanununun 32. maddesine göre “eşya fiyatlarının geçerli bir sebep olmaksızın yükseltilmesi, mevcut malın satış için piyasaya sunulmaması, malın stoklanması, ihtikâr amacıyla malın piyasadaki çekilmesi, geçerli bir sebep olmadan malın gümrükten çekilmemesi, gereğinden fazla mal satın alınması yasaklanmıştır.”²⁰

Bu muhtekirlere karşı Millî Korunma Kanunu'nun 32. maddesinin işletilmesi gündeme geldi Ticaret Vekâleti Kontrol Teşkilatı, ihtikâr olaylarını daha yakından takibe başlamış ve yakalanan muhtekirler hakkında mahallinde ve iki şahit huzurunda zabıt tutularak derhal suçüstü mahkemelerine sevklerine başlanmıştır. İhtikâr olaylarının süratle mahkemelere intikalini sağlayan bu yeni şeklin piyasadaki akisleri çok etkili olmuştur.²¹

Millî Korunma kanununun 41 maddesini değiştiren önerenin Meclis encümeninde müzakeresine başlanmıştır. Önerge, Meclis geçici encümeni tarafından yakın zamanda müzakereye başlanacaktı. Bu önerge ile öngörülen ölüm cezası, kanunun 32. maddesinde mevcut suçları işleyenler hakkındaydı.²²

Ayrıca hükümet, halkın ve millî savunmanın ihtiyacı olan her çeşit maddeleri ve yardımcı malzemeleri değer fiyatının ödenmesi karşılığında el koyarak almağa, maksada göre dağıtmaya, satmaya ve ihtiyacı olan kurumlara kârsız vermeğe yetkiliydi.²³

Kanun maddesinde öngörülen olağanüstü durumlar şunlardı:

- a) Umumi veya kısmi seferberlik;
- b) Devletin bir harbe girmesi ihtimali;
- c) Türkiye Cumhuriyeti'ni de alakalandıran yabancı devletlerarasındaki harp hali.

Görüldüğü üzere Milli Korunma Kanunu, hükümete, iktisadi hayata çok geniş bir müdahale olanağı getirmektedir.

Aslında fiyat kontrolünden güdülen amaç daha çok karaborsayı önleyerek, ordu ihtiyaçları için yeterli bir stok temin etmektir. Bu yüzden fiyat kontrolü özellikle hububat ve diğer yiyecek maddeleri ile giyim maddelerine uygulanmıştır. Bunlardan, özellikle buğdayla ilgili kontrol önemli gelişmelere yol açmıştır.²⁴

Refik Saydam bu amaçlara ulaşmak için, ileride ayrıntılı olarak görüleceği üzere, katı fiyat denetimi, bazı tarım ve sanayi ürünlerine el koyma yolunu seçti. 26 Kânunusani (Ocak) 1940'ta çıkarılan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu bu politikanın temel aracı olmuştur. Bu kanun hükümetlere, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi işgücünün denetlenmesinin yanı sıra, üretim miktar ve bileşimini belirleme, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler vermekteydi.²⁵ Ayrıca Hükümet, lüzum gördüğü maddelerin hakedişini, satışını ve imalini menedebileceği gibi

¹⁹ T.C. Resmî Gazete, 26 Ocak 1940, s.4417.

²⁰ T.C. Resmî Gazete, 1940, s.4417.

²¹ Cumhuriyet, 6 Haziran 1940.

²² Millî Korunma Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve ek maddelerin çıkarılma sına dair kanun: T.C. Resmî Gazete, 11 Ağustos 1944, s.5780, kanun no: 4648.

²³ Resmi Gazete, 18 Ocak 1940, Sayı 4417, Kanun No: 3780.

²⁴ Timur, a.g.e., s.198.

²⁵ T.C. Resmî Gazete, 1940, s.4417; Boratav, s.83-84.

bunların istihlâk, satış, imal ve miktarını da tayin veya sınırlandırabilecekti. (madde 21) Hükümet, ülke ihtiyacı bakımından lüzumlu gördüğü maddeleri, tespit edilecek miktarlar üstünde ve şartlar haricinde sanat ve ticaret erbabının stok yapmalarını yasaklayabilecekti. (madde 25) Hükümet, dahilde lüzum gördüğü maddelerin azami fiyatlarını, maliyete eklenebilecek azami kâr oranlarını ve bu maddelerin cinslerini, nevilerini ve vasıflarını tespit ve tayin edebilecekti. (madde 31)²⁶ Görüleceği üzere hükümetin piyasayı ve piyasada olabilecek her türlü spekülasyonu önlemek için kararını vermiş bulunuyordu.

Bu noktada, buhran yıllarında, hatta Ticaret Odası Savaşı'nda olduğu gibi, bürokrat kadronun egemen sınıflardan bağımsızlaşması süreci dikkat çekicidir. 1940'ta başlatılan fiyat kontrolleri ve egemen sınıf çıkarlarına ters düşecek aşırı müdahaleci bir iktisat politikası, ancak iki yıl sürebilmiş ve sonra terk edilmiştir. Bunun sonucunda ise, bir kısım ağa ve tüccar takımı ile bir kısım yüksek memurun milyoner olarak ortaya çıktığı görülmektedir.²⁷ "Hacı Ağa" deyimi de bu tarihlerde siyasal literatürümüze girmiştir. Ancak, savaş koşulları içinde, devlet savunması için büyük harcamalar gerektiğinden ve enflasyonist bir ortam içinde bütçe gelirleri hızla artmadığından, hükümet birtakım olağanüstü vergilerle egemen sınıflara karşı yeniden harekete geçmek zorunda kalmıştır.²⁸

III. Fiyat Murakabe Komisyonları

Refik Saydam Hükümeti, fiyat denetimi, yükselen enflasyona ve artan ihtikâra karşı bir önlem olarak Ticaret Bakanlığı tarafından 31 Mayıs 1940 tarihinde bütün vilayet merkezlerinde valilerin veya kendisine vekâlet edecek kişinin başkanlığında Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmasını kararlaştırdı. Buna göre, gerektiğinde kaza merkezlerinde de kaymakamın başkanlığında birer Fiyat Murakabe Komisyonu kurulabilecekti. Komisyonun görevi Ticaret Bakanlığınca saptanan eşya ve malların mahalli toptan ve perakende satış fiyatlarını tespit etmek, genel olarak mahalli fiyatları gözetim ve denetim altında tutmak, fiyatları yükseltenler hakkında yapılacak adli soruşturma sırasında yargı organlarınca sorulacak konularda bilirkişi sıfatı ile beyan etmektir. Ayrıca yüksek fiyatla mal satılması, az bulunan malların saklanması, satılan mallara fatura kesilmemesi gibi suçlar da komisyonun görev alanına giriyordu.²⁹

8 Haziran 1940 tarihinde faaliyete geçen komisyonlar, sadece gıda maddelerinin değil, diğer eşya ve malların da fiyatlarının ve kâr miktarlarının tespitinden de sorumlu olmuşlardır. Fiyat Murakabe Komisyonu'nun aldığı kararlara uymayanlar ise Milli Korunma Kanunu'nun 32. ve 59. maddelerine göre suçlu sayılıyordu.³⁰

Ticaret Bakanlığı, Milli Korunma Kanunu'nun 31. maddesinin 1. fıkrası hükmüne dayanarak, gerekli gördüğü eşya ve maddelerin azami satış fiyatlarını tespit etmeye yetkili kılındı.³¹ Stokçuluğa karşı el koyma işlemlerinin gerçekleştirilebileceği, kira fiyatlarının keyfi olarak artırılmayacağı, yüksek fiyat artışlarının denetleneceği de hükme bağlanıyordu.³² Kanun hükümlerine uymayanlar ve bu hususta belirlenmiş suçları işleyenlere 25 liradan 10

²⁶ T.C. Resmî Gazete, 3 Şubat 1942, sayı, 5023, kanun no. 4179.

²⁷ Timur, a.g.e., s.200.

²⁸ Timur, aynı yer.

²⁹ T.C. Resmî Gazete, 21 Ocak 1943, s.5310, kanun no. 4370; İnci, 2013, s.166.

³⁰ Yenal Ünal, "1940-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme", Tarih Okulu, Sayı III, 69-107, 2009, s.74.

³¹ Resmî Gazete, Milli Korunma Kanunu, 18 Ocak 1940, sayı 4417.

³² Sabit Dokuyan, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2014, 15(2), 23-55, s.28.

bin liraya kadar para cezası getirilmişti. Ayrıca işlenen suçun niteliğine göre üç aydan bir yıla kadar hapis cezası da öngörülmişti. Kanunun uygulamasında vali, kaymakam veya bunların yazılı emirleriyle görevlendirilen memurlar yetkili olup ev, mağaza, ticarethane, depo, dükkân, ambar, samanlık ve her türlü mal konulabilen yerlerde arama yapabileceklerdi.³³

İaşe Umum Müdürlüğü, ülkenin ihtiyaçlarının gerektirdiği şekilde ithal, ihraç, stok, dağıtım işleri ve tüketimi düzenlemek ile görevliydi. Fiyat Murakabe Müdürlüğü iaşe maddelerine ilişkin fiyatların ve gerektiğinde muhtelif sanayi ve ticaret zümrelerinin azami kar hadlerinin tespiti esaslarını hazırlamak ve denetlemekle görevli idi. Hayat pahalılığı seyrini takip etmek de bu müdürlüğün görevleri arasındaydı. Bunlara ilave olarak bütün fiyat denetimine ait mevzuatın uygulanması görevi de bu müdürlüğe verilmişti. Anlaşılacağı üzere İaşe Teşkilatının kuruluş amacı Fiyat Murakabe Müdürlüğü aracılığı ile özel ticaret üzerinde devlet denetimini fiilen kurmaktı.³⁴

İllerdeki murakabe komisyonu vali veya yardımcısı, Ticaret Vekâleti temsilcisi, Belediye, Birlikler genel kâtipliğinden oluşuyordu. Kontrol teşkilâtı, vilâyet kontrol heyeti, ithalât kontrolleri Belediye kontrolleri olmak üzere üç kısımdan ibaretti. Vilâyet kontrol komisyonunun ise 32 memuru bulunuyordu. İthalât eşyası kontrol heyeti de Vilâyette çalışacaktı. Bu kontrolör heyetinin kadrosu da 17 kişiden ibaretti. Zaruri ihtiyaç maddeleri kontrolüne ise Belediye murakabe heyeti bakacaktı.³⁵

Bu komisyonların yetki ve görevleri Ticaret Vekâletince belirlenen malların mahalli toptan ve perakende satış fiyatlarını saptamak, fiyatları denetlemek ve saptanan azami fiyatlara uyulmadığı hallerde, adli soruşturma sırasında yargı organlarınca sorulacak konularda görüş bildirmektir.³⁶ Fiyat Murakabe Komisyonu'nun aldığı kararlara uymayanlar ise Milli Korunma Kanunu'nun 32. ve 59. maddelerine göre suçlu sayılıyordu. Ayrıca işlenen suçun niteliğine göre üç aydan bir yıla kadar hapis cezası uygulanacaktı.³⁷ Ancak tüccar, belirlenen fiyatlardan satış yapmamak ve kârını arttırmak adına çeşitli hilelere başvurmuş, komisyonun kararlarını tanımamıştır. Bu yetkilerin daha sonra toplam 27 maddesinde değişikliğe gidildiğini 3 Şubat 1942 tarihli Resmi Gazetede görüyoruz.³⁸

Ocak 1941'de çıkarılan 4180 sayılı kanununun 26. maddesi değiştirilerek devletin, her sahaya daha etkin bir şekilde müdahalesi sağlanmış oluyordu. Ayrıca ihtikâr suçlarına verilen cezalar ağırlaştırılıyordu.³⁹ İlerleyen zamanlarda bu kanunun pek çok maddesinde değişikliğe gidilmiştir. Haksız kazanç diye niteleyeceğimiz ihtikâra karşı, devlet olanca gücüyle harekete geçmiş gerekli önlemleri almakta tereddüt etmemiştir.

IV. Hükümetlerin İhtikâra ve Pahalılığa Karşı Aldığı Önlemler

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte ihtikâr en büyük sorun haline geldi. Fiyatlar yükselirken erzak stoklama başladı. Savaşın ortamı dolayısıyla bazı mallar piyasadan çekilirken, bazılarının ise fiyatları arttı. Yükselen fiyatlar dar gelirli halkın ve memurların alım gücünü büyük ölçüde azalttı. Savaşın yıllarında pek çok maddeye büyük

³³ Resmi Gazete, 23 Aralık 1941, sayı:4991, kanun no: 4154.

³⁴ T.C. Resmi Gazete, 13 Mart 1940, sayı, 4457, kararname no.12962.

³⁵ Cumhuriyet, sayı:15 Nisan 1944.

³⁶ T.C. Resmi Gazete, 21 Ocak 1943, s.5310; İnci, 2013, s.166.

³⁷ T.C. Resmi Gazete, 23 Aralık 1941, s.4991; Ünal, 2009, s.74.

³⁸ T.C. Resmi Gazete, 3 Şubat 1942, sayı: 5023.

³⁹ Aynı gazete.

bir talep meydana gelmiştir. Özellikle temel ihtiyaç maddeleri yanında birçok şey karaborsaya düşmüştür. Halktan bazı kimseler ihtiyaçları olmamasına rağmen hesapsız mal satın alıyorlardı. Bunu sebebi o malın fiyatı artacağı düşüncesiyle o mala talepti. Her kesimden insan stoklamış olduğu maddeleri hemen elinden çıkarmak için büyük çaba gösteriyordu. Haksız kazanç elde etmek amacını güden bu durum ahlak dışı bir davranıştı.

Nitekim savaşın başlamasıyla birlikte başta ekmek olmak üzere, şeker fiyatları tırmanışa geçmişti. Gıda maddelerindeki hızlı artışın, kaygı verici boyutlara ulaştığı açıktı. Bu yüzden devlet, yeni kaynak bulabilmek için öncelikle tekel ürünlerinin fiyatlarına yüksek oranda zam yapmıştı. Maaşların düşük olduğu o yıllarda bu fiyat artışlara tahammül edilemez seviyede idi.

Hükümet, ihtikâr ve haksız fiyat artışlarına mâni olmak için gerektiğinde, fiyatları artan maddelere narh koyma kararı almıştır. Bu arada yabancı ülkelerden gelen maddeler üzerinde vurgunculuk hareketi olup olmadığı hakkında Ticaret Bakanlığı'nca da ciddi incelemeler de yapılıyordu. İhtikârı önlemek için hazırlanmakta olan yeni kanuna göre, bu suçları işleyenler ağır para cezalarına çarptırılacaklardı.⁴⁰

Ne var ki bakkal esnafı, narh konulan ürünleri satmak istemiyordu. Üzerine narh konulan ürün toptancı tarafından narh fiyatına bakkallara satılmak isteniyor, belirlenen bu fiyatın üzerine çıkamayan bakkallar ise bu ürünleri satmaktan kaçınıyordu.⁴¹

İhtikârla mücadele eden komisyonlar, bir malın fiyatını incelemek için faturalara bakıyordu. Kanuna göre, "eğer bir ticarethane, faturada kaydedilen bir malın fiyatını arttırmışsa, ihtikâr hadisesi olarak kabul ediliyordu. Faturadaki malı normal bir kazançla satmışsa sorun yoktu. İhtikâr Komisyonu, ihtikâr olaylarını faturalar üzerinden incelediği için, hiçbir tüccar açıkça malına zam yapmaya cesaret edemiyordu. Ayrıca hiçbir şekilde fatura da vermiyordu. Hâlbuki Milli Korunma Kanunu'nun 5 Mart 1940 tarihinde kabul edilen değişik 31'inci maddesine gör fatura vermek mecburiyeti vardı."⁴²

Vurgunculukla daha iyi mücadele için, hayat pahalılığı ile mücadelede olduğu gibi devlet fabrikalarından yararlanılması da gündeme gelmişti. Bu fabrikalarda üretilen malların fiyatları piyasada emsali bulunan malların fiyatları için bir denge görevi yapacaktı. Devlet fabrikaları, ürettiği mallarının piyasada yüksek fiyatla satılmasını önlemek için harekete geçmişti.⁴³

İstanbul Belediyesi ise hayat pahalılığını hafifletme konusunda, halkın bir nebze nefes almasını sağlamak için şehrin muhtelif semtlerinde sabit sergilerden mürekkep birer pazar yeri açmaya karar vermişti. Bu yeni pazarlar İstanbul'un farklı bölgelerinde kurulacak hatta haftanın belirli günlerindeki mevcut pazarlarından çok farklı olacaktı. Buralarda piyasaya sürülen ürünler kesinlikle belediye kontrolünden geçirilecekti. Belediye murakabesi bünyesinde, belediye zabıta memuru, belediye ölçü memuru, veteriner bulunacaktı. Bu surette satılan ürünler her bakımdan kontrolden geçmiş olacaktı.⁴⁴

Hayat pahalılığının ifadesi bakımından o yıllarda bir ailenin ihtiyacı olan para miktarını gösteren indekse göre 1941 senesi Mart ayından geçen Mart ayına kadar gıda maddeleri için

⁴⁰ T.C. Resmî Gazete, 1940, s.3780; T.C. Resmî Gazete, 1941, s.4991.

⁴¹ Hükümetin ürünlere narh koyma kararı Ocak 1945'de kaldırıldı.

⁴² Resmî Gazete, 5 Mart 1940, sayı: 4450, Kararname no: 12885.

⁴³ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1939, sayı: 5522.

⁴⁴ *Akşam*, 8 Nisan 1944, sayı: 9148.

gerekli olan para ile bir ayda diğer maddelerle birlikte gerekli olan para şöyle sıralanıyordu:⁴⁵

Tablo 1. 1941-1942 yılları arası gıda maddelerindeki fiyat hareketleri

Aylar	1941	Gıda Maddeleri lira	Aylık Yekûn
Mart		59.71	145.61
Nisan		59.20	144.91
Mayıs		59.40	146.48
Haziran		60.06	148.39
Temmuz		61.08	249.85
Ağustos		64.12	153.03
Eylül		63.06	157.84
Ekim		64.59	159.37
Kasım		67.34	162.11
Aralık		72.26	167.35

Aylar	1942	Gıda Maddeleri Lira	Aylık U. Yekûn
Ocak		75.23	178.99
Şubat		84.06	187.92
Mart*		---	---
Nisan		102.73	211,04
Mayıs		104,64	222,51
Haziran		106,99	227,36
Temmuz		113,29	235,79
Ağustos		121,92	243,97
Eylül		132.38	267,02
Ekim		144.26	281.01
Kasım		167.61	307.83
Aralık		179.62	324.40

Kaynak: Son Posta, 8 Nisan 1943, sayı: 4549

⁴⁵ Son Posta, 8 Nisan 1943, sayı:4549

* Söz konusu kaynakta Mart ayı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Tablolar Son Posta Gazetesi yazarı Ecvet Güresin'in verdiği bilgilere göre tarafımdan düzenlenmiştir.

1943 yılının ilk ayında gıda maddelerinin lira olarak tutarı 176, Şubat ayında 182 ve Mart ayında ise 185.187 liraya yükselmişti. Aylık toplam ise Ocak'ta 320, Şubat'ta 326 ve Mart'ta ise 30 liraya varmıştı. 1941 Martından beri yukarıda gösterilen gıda maddeleri masrafıyla aylık toplam arasında bir denge bulunduğu görülmektedir.⁴⁶

Şehre bir ayda ne kadar gıda maddesinin gelip gittiğini ve 1933,1939 seneleri Mart ayı ile 1943 senesi Mart ayında ne kadar stok bulunduğu ve iki sene stokları arasındaki farkların fiyatlar üzerindeki etkileri ortada idi. Savaşın başlangıcı olan 1938 senesi Mart ayında zahire borsası bültenlerine göre durum şöyle görünüyordu:

Tablo 2. 1939 senesi Mart ayı zahire borsası verileri.

Maddeler	Gelen (ton)	Stok	Fiat
Arpa	1189	700	4.46
Buğday	9834	20192	5.60-5.80
Fasulye	599	50	13.67
Mercimek	44	20	---
Mısır	2018	80	4.47
Nohut	287	35	7.55
Beyaz Peynir	174	230	17-31
Kaşar Peyniri	11	65	50
Zeytinyağı	536	200	40-59

Kaynak: Son Posta, 8 Mayıs 1943, sayı: 4579

Her iki senede maddelerin miktarıyla fiyatları karşılaştırılacak olursa gerek miktar itibariyle ve gerekse stok itibariyle bariz bir fark görülmediği gibi fiyatlar itibariyle de bir fark gözlenmemekteydi.

Tablo 3. 1943 senesi Mart ayında İstanbul'a gelen gıda maddelerinin miktarı ve fiyatları

Maddeler	Gelen (ton)	Fiyat
Arpa	1922	65
Buğday	4641	81
Fasulye	872	68-90
Mercimek	14	103
Mısır	1546	74
Nohut	123	79
Beyaz Peynir	70	119
Kaşar Peyniri	34	195
Zeytinyağı	965	162-183

⁴⁶ Son Posta, 8 Nisan 1943, sayı: 4549.

Tablo 4. 1943 senesi Mart bültenine şehirdeki stok miktarı

Maddeler	Stok (ton)
Arpa	-----
Buğday	25000–35000
Fasulye	250–350
Mercimek	---
Mısır	100–200
Nohut	40–50
Beyaz Peynir	300
Kaşar Peyniri	150–250
Zeytinyağı	500

Kaynak: Ecvet Güresin, Son Posta, 6 Mayıs 1943, sayı: 4577

Yukarıdaki verilere göre, Mart ayında şehirdeki stokların eskisine nazaran hiç de az olmadığını göstermektedir.

Resim 1: Hayat pahalılığı

Kaynak: Son Posta, 2 Nisan 1943, sayı:4543

Fiyatlarda anormal yükselmenin nedeni, tüccarın elindeki malı piyasaya sürmeyip stoklarında saklaması idi. Bu durumda temel ihtiyaç maddeleri arasında olan tereyağı, zeytinyağı ve peynir gibi pek çok maddenin bulunamıyor ya da çok yüksek fiyattan piyasaya sürülüyordu. Belediye ise işe müdürlükleri vasıtasıyla stokları tespit etmek için büyük çaba sarf ediyordu.

Giyecek maddeleri elbise ve ayakkabı fiyatları Ekim 1943 itibarıyla %20-25 oranında artmıştı. Buna neden olarak da bayramın araya girmesi ve kış mevsiminin yaklaşması dolayısıyla fiyatların yükselmiş olduğu ileri sürülüyordu. Orta kalitede kumaştan bir takım

kostüm terzi parası ile beraber 180-200 lirayı buluyordu. Yine aynı kumaştan bir palto 150-200 lira arasında satılıyordu. Yalnızca memurlara parasız olarak verilen ve bir kısım müstahdemler tarafından bazı terzilere satılan kumaşlardan 130 liraya kadar kostüm yapılabilirdi. Hazır elbise fiyatları da yükselmişti. 70 liraya kadar temin edilebilen bir hazır kostüm 100-120 liraya kadar çıkmıştı. İplik, astar ve işçi fiyatlarının artması hazır elbise fiyatlarının zam görmesinde başlıca amil olduğu açıktı. Ayakkabılara gelince lüks olanlar hariç ki bunların fiyatlarında artık hiçbir oran gözetilmemekte idi. Kadın ve erkek iskarpinlerinden ise 100 -120 lira talep ediliyordu. Bir çift erkek iskarpinini 40-45 liradan aşağı alınamamaktaydı. Yerli mallar pazarının çocuk ayakları için imal ettiği ve 15,80 kuruşa satılan iskarpinler bu kesim üzerinde biraz dengeyi sağlamakta ise de yeterli miktarda bulunamıyordu.⁴⁷

Temel ihtiyaç maddelerinden olan peynirdeki ihtikâra karşı bir gazete şu başlığı atmıştı: “120 kuruşluk peynir 260 kuruşa nasıl satılır?” Bu soruya verilen cevap da hazırdu. “Gayet basit: yağsız ucuz peynirlerin içine biraz yağlı peynir konuluyor, et makinesinden geçirildikten sonra tulum diye satılıyor. Bazı toptancılar peyniri pahalı satmak yolunu böyle bulmuşlardı.”⁴⁸

Resim 2: Peynirdeki İhtikâr

Kaynak: Son Posta, 22 Aralık 1943, 4802

Bunun üzerine harekete geçen Hükümet, peyniri de narh konulan ürünler arasına aldı. Ayrıca Fiyat Murakabe Komisyonu, toptan beyaz peynir fiyatını 40 kuruş, perakende olarak da 50 kuruş olarak tespit etti. Böylece bakkallar, daha uygun fiyatla peynir tedarik edebileceklerdi.⁴⁹

⁴⁷ Son Posta, 6 Ekim, 1943, sayı:4728.

⁴⁸ Son Posta, 22 Aralık 1943, sayı:4802.

⁴⁹ Hasret İlçin, *II. Dünya Savaşı Sırasında İstanbul'da Hayat Pahalılığı ve İhtikâr Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2017. s.71.

15 Mayıs 1943 tarihinden itibaren şeker satışı serbest bırakılmıştı. Buna göre toz şekerin kilosu, toptan fabrika fiyatı 235 ve küp şekerin 233 kuruştı. Ancak nakliye, sigorta, depo ve sair masraflarla çuval ve sandık masrafları ilâve edilmek suretiyle jüt çuvalda toz şekerin toptan satış fiyatı 242,5 kuruş, bez çuval da toptan kilosu 241,5 kuruş, sandıkta küp şekerin kilosu 249 kuruş olarak tespit edilmişti.⁵⁰

Bu arada Ankara İzmir ve İstanbul'da çayın da kahve gibi karne ile satılması kararlaştırıldı. Yeni genelgeye göre Ocak 1944'ten itibaren kahve hakedişi 2 ay için 150 grama çıkarıldı. Daha önce 18 yaşından küçük olanların kahve almaları usulü kaldırılmıştı. Bundan böyle 7 yaşını doldurmuş olanlar hakedişleri olan 150 gram kahveyi alabileceklerdi.⁵¹

Bu arada yumurta fiyatları dikkati şayan bir şekilde yükselmeye başlamıştı. Ankara, İzmir ve İstanbul'da çay gibi kahvenin de karne ile satılması kararlaştırıldı. Kahve hak edişi arttırıldı. Yeni kahve piyasasının ne şekilde olacağı valilikten tekeller gene müdürlüğüne bildirilmişti. Yeni genelgeye göre önümüzdeki aydan itibaren kahve hakedişi 2 ay için 150 grama çıkarıldı. Aynı zamanda 18 yaşından aşağı olanların kahve almaları usulü de kaldırılmıştır. Bundan böyle 7 yaşını doldurmuş olanlar istihkakları olan 150 gram kahveyi alabileceklerdi.⁵²

Gıda maddeleri fiyatlarında son günlerde görülen artışların ortalaması kısa süre önce ticaret odası rapor ve indeksine yansımıştı. İstatistiklere bakıldığında 1941 Mart'ında 145 lira ile geçinen 5 nüfuslu bir ailenin 1943 Martında artık 340 lira harcaması gerekiyordu. Geçinme indekslerinde tip olarak alınan aile 5 kişilikti ki karı koca ve en büyüğü 15 yaşında olmak üzere 3 çocuktan ibaretti. Bu 5 kişilik ailenin ihtiyaçları 5 masraf kaleminden ibaretti. Bunlar yiyecek ve içecek maddeleri, yakma aydınlatma maddeleri, giyecek eşya, ev eşyası, ev kirası, muhtelif tasarruf ve sigorta maddeleri idi. Söz konusu indeks her bir madde için gerekli olan parayı ayrı ayrı hesaplanmaktaydı. Dolayısıyla bu paralar toplanarak ailenin ihtiyacı olan para miktarı ortaya çıkmış oluyordu.⁵³

Resim 4: Hayat pahalılığı endeksi

Kaynak: Son Posta 8 Nisan 1943, sayı:4549

⁵⁰ Son Posta, 15 Mayıs 1943, sayı:4586.

⁵¹ Cumhuriyet, 24 Aralık 1944, sayı:7307.

⁵² Cumhuriyet, 24 Aralık 1943, sayı:6951.

⁵³ Son Posta, 8 Nisan 1943, sayı:4549.

V. Hayat Pahalılığı Endeksleri

1941 senesi Mart ayından geçen Mart ayına kadar, gıda maddeleri için gerekli olan para ile bir ayda gerekli olan harcama sıralaması şöyle idi:

Tablo 5: Harcama sıralaması

Aylar	Gıda Maddeleri	Aylık U. Yekûn
1941	Lira	
Mart	59.71	145.61
Nisan	59.20	144.91
Mayıs	59.40	146.48
Haziran	60.06	148.39
Temmuz	61.08	249.85
Ağustos	64.12	153.03
Eylül	63.06	157.84
Ekim	64.59	159.37
Kasım	67.34	162.11
Aralık	72.26	167.35
Aylar	Gıda Maddeleri	Aylık U. Yekûn
1942	Lira	
Ocak	75,23	178,59
Şubat	84,06	187,92
Mart*		
Nisan	102,73	211,04
Mayıs	104,64	222,51
Haziran	106,99	227,36
Temmuz	113,20	235,79
Ağustos	121,92	243,97
Eylül	132,38	267,02
Ekim	144,26	281,01
Kasım	167,61	307,83
Aralık	179,62	324,40

Kaynak: Ecvet Güresin, Son Posta, 8 Nisan 1943, 4549

1943 yılının ilk ayında ise gıda maddelerinin lira olarak tutarı 176, Şubat ayında 182 ve Mart ayında ise 185,187 liraya yükselmiş bulunuyordu. Aylık toplam ise Ocak ayında 320, Şubatta 325 ve Martta ise 340 lira olmuştu.

* Söz konusu kaynakta Mart ayı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Tablolar Son Posta Gazetesi yazarı Ecvet Güresin'in verdiği bilgilere göre tarafımdan hazırlanmıştır.

Tablo 6. Bazı temel malların 1938- 1943 yılları arasındaki ortalama fiyatları ve artış oranları.⁵⁴

Maddenin Adı	1938 (kuruş)	1943 (kuruş)	Artış Oranı (%)
Ekmek (kilo)	0.05	38.67	248.7
Et (kilo)	42.52	198.54	366.9
Taze Sebze (kilo)	7.51	29.96	298.9
Zeytinyağı (kilo)	51.85	231.29	336
Şeker (kilo)	28	338	1107
Peynir (kilo)	48.78	155.42	218.6
Yumurta (tane)	1.71	7.94	364.3
Süt (kilo)	14.79	51.25	236.5
Kömür (kilo)	5.33	12.21	129.1
Odun (kilo)	370.08	1316.66	255.7
Tuğla	1500	6000	300
Kereste	4000	20000	400
Kireç	35	399	1040
Kiremit (yerli)	4	300	1400
Çimento (yerli)	50	125	150
Demir	7	70	900

Kaynak: Akandere, 1998, s.154.

Tablo 7. Perakende Fiyatlar (İstanbul için yıllık ortalamalar), (Fiyatlar kilo ve litre üzerine kuruş ve santim olarak verilmiştir.)⁵⁵

Maddenin Adı	1938	1941	1943	Artış Oranı (%)	1945	Artış Oranı (%)
Ekmek (Kilo)	10.04	13.25	39.38	298.2	33.00	228.6
Pirinç	27.78	46.76	170.12	512.3	150.54	441.9
Bulgur	15.23	26.45	119.46	684.3	56.52	271.1
Makama	28.62	43.61	-	-	49.57	73.2
Patates	8.49	13.20	38.79	356.8	26.41	211.5
K. Fasulye	18.98	29.27	82.70	335.7	71.96	368.7
Nohut	18.54	30.98	90.53	388.2	70.60	280.7
K. Soğan	6.94	7.76	26.50	281.8	32.15	363.2

⁵⁴ Akandere, a.g.e., s. 154.

⁵⁵ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Fiyat İstatistikleri (1936-1947) 1948, s.3-15; BÜLBÜL, s.7.

K. Şeker	30.01	47.50	343.25	1043.7	209.33	597.5
Sığır Eti	35.46	46.27	172.81	387.3	163.95	362.3
Canlıtavuk	63.22	82.11	279.11	341.4	339.17	436.4
Yumurta	1.74	2.66	8.06	363.2	7.97	358
Zeytin (Kilo)	44.33	37.35	77.41	74.6	146.56	230.6
Zeytinyağı	49.25	81.51	208.55	323.4	180.59	266.6
Beyaz Peynir	49.60	65.07	155.18	212.8	216.05	335.5
Çay Harman	425.28	--	623.56	46.6	1600.00	276.2
B. Sabun	35.54	53.19	139.60	292.7	164.97	364.1

Tablo 8. Seçilmiş Temel Besin Maddelerinin 1938-1945 Yılları Arasında İstanbul'daki Ortalama Perakende Fiyatları ve Artış Oranları ⁵⁶

Maddenin Adı	1938	1941	1943	Artış Oranı (%)	1945	Artış Oranı (%)
Ekmek (Kilo)	10.04	13.25	39.38	298.2	33.00	228.6
Pirinç	27.78	46.76	170.12	512.3	150.54	441.9
Bulgur	15.23	26.45	119.46	684.3	56.52	271.1
Makama	28.62	43.61	-	-	49.57	73.2
Patates	8.49	13.20	38.79	356.8	26.41	211.5
K. Fasulye	18.98	29.27	82.70	335.7	71.96	368.7
Nohut	18.54	30.98	90.53	388.2	70.60	280.7
K. Soğan	6.94	7.76	26.50	281.8	32.15	363.2
K. Şeker	30.01	47.50	343.25	1043.7	209.33	597.5
Sığır Eti	35.46	46.27	172.81	387.3	163.95	362.3
Canlı Tavuk (tane)	63.22	82.11	279.11	341.4	339.17	436.4
Yumurta	1.74	2.66	8.06	363.2	7.97	358
Zeytin (Kilo)	44.33	37.35	77.41	74.6	146.56	230.6
Zeytinyağı	49.25	81.51	208.55	323.4	180.59	266.6
Beyaz Peynir	49.60	65.07	155.18	212.8	216.05	335.5
Çay Harman	425.28	-	623.56	46.6	1600.00	276.2
B. Sabun	35.54	53.19	139.60	292.7	164.97	364.1

Tabloya bakılırsa 1941-1943 yılları arasında bazı gıda maddeleri fiyatlarında 5 ile 10 kat arasında bir artış söz konusudur. 1942 yılında Refik Saydam'ın Başbakanlıkta kaldığı temmuz ayına kadar fiyatlardaki artış hızının önceki iki yılın artış oranlarını pek aşmadığı

⁵⁶ Bülbül, a.g.e., s.7.

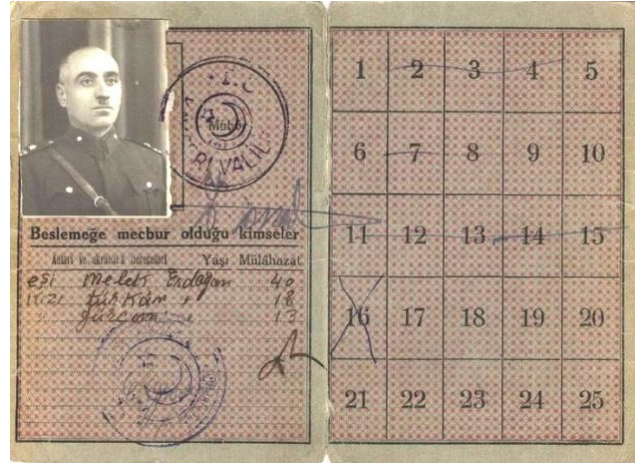

söylenbilir. Fiyatlardaki ani yükseliş 1942 Temmuzunda sonra başlamıştır. Fiyatlardaki bu hızlı yükselişe o tarihte kurulan Şükrü Saracoğlu hükümetinin ekonomi politikalarının etkisi büyüktür.⁵⁷

VI. Ekmegin Karneye Bağlanması

Milli Korunma Kanunu hükümleri doğrultusunda alınan en önemli kararlardan biri de, ekmek dağıtımının karne ile yapılacak olmasıydı. Ayrıca karne dağıtımından belediyeler sorumlu olacaktı. Böylece 14 Ocak 1942 tarihinde uygulamaya geçilmiş oldu. İlk karne döneminde günde kişi başına 300 gram ekmek alınabilirken, Nisan 1942'de ekmek gramajı 175 grama indirildi. Tüm ülkede geçerli olacak olan uygulamaya göre 7 yaş altı çocuklara 187,5, 7 yaş üstü kişilere 375, ağır işçilere 750 gram günlük ekmek alabilme izni verildi.⁵⁸

Resim: 5 Ekmek Karnesi

Kaynak: Bit Mezat⁵⁹

22 Ekim 1942'de çıkarılan talimatnameyle, ucuz ekmek karnesi dönemi de başlamış oluyordu. Bu talimatnamenin birinci maddesinde dağıtım yapılacak kişiler belirtilmişti. Bu kişiler arasında; devlet memurları, köy öğretmenleri ve öğretmenler, emekli-dul ve yetim maaşı alanlar, yardımcı öğretmenler yer alıyordu. Anadolu Ajansı ve devlet radyosu çalışanları, bu kişilerin bakmakla yükümlü olduğu kimseler de bundan yararlanabileceklerdi. Bunun yanısıra hükümet, ekmek ve ekmeklik hububat ve sair maddeler le ekmek karnelerinin dağıtımına dair bir talimatname yayınladı.⁶⁰

Ticaret Bakanlığı talimatıyla dağıtılan karnelerle İstanbul'da, ucuz ekmekten faydalanacak kişi sayısı 287 bini bulmuştu. Bunların 230 bini yetişkin, 35 bini çocuk ve 22 bini ise ağır işçilerdi. Beyanname dışında kalanlar da aşağı yukarı 568 bindi.⁶¹ 19 Ocak 1942 tarihli kararnameyle ve Milli Koruma Kanunu'nun 21. maddesine gereği kişinin günlük ekmek tüketimi sınırlandırılıyor, ekmek dağıtımı karne ile ve kupon karşılığında olması karara bağlanıyordu.⁶²

⁵⁷ İnci, a.g.e., s. 163.

⁵⁸ Akşam, 14 Ocak 1942, sayı; 8343; Tan, 14 Ocak 1942, sayı: 2299.

⁵⁹ <https://www.bitmezat.com/urun/3459738/ekmek-karnesi-ikinci-dunya-harbi-ekmek-karnesi> (Erişim tarihi: 25.03.2024).

⁶⁰ T.C. Resmî Gazete, 27 Ekim 1942, sayı, 5244, kararname no. 18887.

⁶¹ T.C. Resmî Gazete, 1942, s.5244; Tan, 1 Kasım 1942.

⁶² Son Posta, 29 Nisan 1942, sayı: 4213; İnci, 2006 s.168.

23 Eylül 1943 itibariyle ekmek hakedişine göre, askerin ekmek tayını 900 grama, çocukların ise 300 grama yükseltildi. Böylece orduda ekmek tayını 600 gramdan 900 grama yükseltmiş oluyordu.⁶³ Bu hakedişler, 28 Şubat 1942'de ağır işlerde çalışan işçiler dışındaki yetişkinlere günde 300 gram, 7 yaş ve altında olanlara ise günde 150 gram olarak belirlenmişti. Ayrıca pazartesi günleri, ekmek karneleri karşılığında verilmekte olan un miktarı, ağır işçiler için 531 gram, büyükler için de 212 gram olarak tespit edilmişti. Bundan böyle ekmek, 600 gramlık tek tip üzerinden üretilecek ve ağır işçiler bir bütün ile bir çeyrek, büyükler yarım ve küçükler de dörtte bir ekmek alacaklardı. 600 gramlık ekmeğin fiyatı ise Murakabe Komisyonu tarafından 10 kuruş olarak belirlenmişti.⁶⁴

Bu arada Milli Korunma Kanunu'nun 21. maddesinin değiştirilmesiyle hükümet tek tip ekmek uygulamasına geçti. Buna göre; Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde, 100 kilo buğdaydan 84- 86 kilo un alınacak ve bunlardan üretilecek ekmekler piyasaya sunulacak ve bu ekmeklere, %15'i geçmeyecek şekilde çavdar katılabilecekti. Bu şehirlerin, francala ekmek ihtiyaçları ise belediyelerce tespit edilen fırınlarda üretilecek ve yine belediyelerce belirlenen yerlerde satışa çıkacaktı.⁶⁵ Ne var ki temel ihtiyaç maddelerindeki darlığın önüne geçilemediği için halk, un, ekmek ve şeker konusunda büyük sıkıntılar yaşıyordu. Bu nedenle 20 Ocak 1942'de şeker satışları da karneye bağlandı.⁶⁶

Çıkarılan tek tip ekmek o dönemlerde "kara ekmek" olarak nitelendiriliyordu. Fırıncılar, ekmekteki kalitesizliğin değirmencilerin kendilerine verdikleri kötü una bağlıyordu. Belediye ise İstanbul'da ucuz ekmek dağıtımından yararlanacak 60.000 vatandaşın isimlerini tespit etmişti. Fakirlere de memurlar gibi ucuz ekmek verilmesi hakkındaki bakanlar kurulu kararı gereği şehirde gereken hazırlıklar devam ediyordu. Bu arada bir süredir şehirde ekmeklerin bozuk çıkması ile ilgili şikâyetler dile getiriliyordu. İddialara göre Adana bölgesinden gelen kötü cins buğdayları ekmek sıkıntısı yaratmamak için kullanmak zarureti ortaya çıkmıştı. 2-3 günden beri şehrin bütün fırınlarında ekmekler çok bozuk bir şekilde çıkmakta ve halk haklı olarak şikâyetlerde bulunmaktaydı.⁶⁷

Toprak mahsulleri ofisi, firmalara bir haftadır kalitesi bozuk un veriyordu. Verilen unların içinde hiç buğday bulunmakta ve %75'ini arpa ve %25'inde çavdar ve mısır teşkil etmekteydi. Arpanın ölçülmesinde azami şekilde itinalı hareket ediliyor denildiği halde ekmeklerin kalitesi buğdaysızlık yüzünden düzgün olamıyordu.⁶⁸ Zira ekmeklerin içindeki arpa, çavdar ve mısır ve aynı orandaki maddeler ekmek kalitesini her gün bir öncekinden daha kötü duruma sokuyordu. Çavdar ve mısırın öğütülmesinde fire durumu ekmeğe tesir etmekte ve söz konusu maddeler her zaman %15 fire verecek şekilde öğütülemediği için kalite bozuk olmaktaydı. Valilik, ekmeklerin düzeltilmesi için harekete geçmişse de ofisin yeni mahsulün depolarına gelmesine veya diğer yerlerden yeni parti buğday gelişine kadar bu durumun zorunlu olduğu açıklanmıştı. Başka bir deyişle yeni mahsulün toplanmasına kadar bu durumun devam edeceği açıktı.⁶⁹

Ekmeğin çeşnisine 6 Temmuz 1943 itibariyle %40 buğday katılacaktı. Çünkü İstanbul için 5.500 ton buğday unu yoldaydı. Bu da ekmek çeşnisi üzerinde değişiklik demektir.

⁶³ *Son Posta*, 23 Eylül 1943, sayı:4717.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1942, 4717.

⁶⁵ İLÇİN, a.g.t., s.76.

⁶⁶ Özkan, a.g.t., s.33.

⁶⁷ *Son Posta*, 15 Haziran 1943, sayı:4617.

⁶⁸ *Aynı gazete*.

⁶⁹ *Akşam*, 7 Temmuz 1943, sayı:8877.

Dolayısıyla Toprak Mahsulleri Ofisine gelecek olan bu unla ekmek karışımı %40 buğday katılmak suretiyle yapılacaktı. İstanbul'a yeni mahsul tamamen getirilinceye kadar ofis, ekmeğin mevcut hububat karışımına azar azar buğday ilave edecekti.⁷⁰ İki gün sonra Toprak Mahsulleri Ofisi fırınlara %50 çeşit karışık un dağıtınca ekmekler nihayet düzeldi.⁷¹

Savaş yıllarında ekmek dağıtımının karneye bağlanmasıyla sonra ortaya çıkan sorunlardan biri de sahte ekmek karneleri olmuştur. Nitekim bir gazetenin atmış olduğu manşet şöyle idi: "Sokaklarda bağırarak ekmek karnesi satan adamlar türedi." Habere bakılırsa, adamın elinde herhangi bir torba ya da işporta sepeti yoktu fakat kaşkol, çorap, mendil diye bağırıyordu. Oysa bu bir parola idi; amacı karne satmaktı.⁷² Böylesi olaylarla ilgili olarak Emniyet Müdürlüğü harekete geçmiş, suçüstü yaparak bu sahtekârlığı yapanları gözaltına almıştı.⁷³

Resim 6: Ekmek karnesi satıcısı

Kaynak: Son Posta 9 Temmuz 1943, sayı:8879

Ne var ki, bazı semtlerde ekmekler yine kötü çıkıyordu. Unlara %50 buğday karıştırılmasına rağmen Toprak mahsulleri ofisine göre belediye kontrol görevini layıkıyla yapamıyordu. Ofis, iki günden beri bütün fırınlara içinde %50 buğday bulunan unu vermeye devam ediyordu. Bu unlarla yapılan ekmekler pişkin ve oldukça beyaz çıkıyordu.⁷⁴

Nihayet 27 Temmuz 1943 itibariyle ekmekler %75 buğdaylı olarak çıkmaya başladı. Yeni mahsul ambarlara konulur konulmaz ekmekler %100 buğdaydan imal olunacaktı. Ekmek kalitesi %75 buğday %10 arpa %10 darı ve %5 mısır olmak üzere tespit edilmişti. Yeni mahsule kadar bu kalite ile ekmek çıkarılacak yeni mahsul ambarlara konulunca %100

⁷⁰ Son Posta, 5 Temmuz 1943, sayı:8875.

⁷¹ Son Posta, 7 Temmuz 1943, sayı:8877.

⁷² Son Posta, 9 Temmuz 1943, sayı:8879.

⁷³ Son Posta, 17 Mart 1943, sayı:4527.

⁷⁴ Son Posta, 10 Temmuz 1943, sayı:4642.

buğday unundan ekme çıkarılmasına başlanacaktı. Belediye, piyasada nazım rolü oynamak üzere iki fırın açılması yönünde incelemeler yapıyordu.⁷⁵

10 Ağustos 1943 itibariyle ekme 17 kuruş 10 paradan satılmaya başlandı. Makarna ve bakliyat fiyatlarında da düşüşler gözleniyordu. Böylece halk ve memur ekmeleklerinin fiyatları birleştirilince ekme 17 kuruş 10 paradan satılmaya başlanmıştı.⁷⁶

1944 Ocağı'nda ise 600 gramlık beyaz ekme 24 kuruşa satılacak, 450 gramlık ikinci nevi ekmeğin fiyatı da 14,5 kuruş olacaktı. Böylece şehirdeki tüm fırınlarda biri 94/96 randımanlı 450 gramlık, diğeri 79/81 randımanlı 600 gramlık olmak üzere iki cins ekme çıkarılmasına başlandı. Belediye ekme fiyatlarının tespiti için muhtelif çeşni denemelerinde bulunmuş ve belediye daimî encümeni geç vakit ekme fiyatlarını tespit etmişti. Buna göre 450 gramlık esmer unlu ekme 14,5 kuruşa 600 gramlık beyaz ekme de 24 kuruşa satılacaktı. Beyaz ekmeğin günlük hakediş miktarı 300 gram olduğundan 600 gramlık ekmeğin yarısı 12 kuruşa verilecekti.⁷⁷

1944 Şubatı'nda ise ekme çeşnisi, %85 buğday %10 çavdar %5 mısır olacak şekilde karara bağlanmıştı. Ofisin şimdiye kadar ekmelek olarak fırınlara dağıttığı unun %15'i çavdar %85'i de buğday unu idi. Son günlerde fazla miktarda mısır geldiğinden %5 mısır ilave edilmesi uygun görülmüştü. Bu suretle %85 buğday unu olduğu gibi kalmış %5 Mısır %10 çavdardan ibaret yeni bir un çeşnisi tertip edilmişti.⁷⁸

Bir başka konu da yeme, içme gibi temel ihtiyaç maddelerinin kontrolüne Belediye murakabe heyetinin bakacak olması idi. Nitekim Belediye sebze ve meyve satışlarına yapılan ihtikâra karşı tedbirler almaya devam ediyordu.⁷⁹ Örneğin sebze-meyve halindeki toptan satış fiyatları her gün ilan edilecek, manavlar ve seyyar satıcılar faturaları yanlarında bulunduracaklardı. Zira esnafın kar hadleri de tespit edilmiş bulunuyordu.

Bu minvalde tüm sebzeler, Beyoğlu semtine dahil yerlerdeki manav dükkânlarında azami kâr haddi %50, seyyar satıcılarda %35, İstanbul'un diğere semtlerindeki yerlerde manav dükkânlarında %40, seyyar satıcılarda %30 karla satılacaktı. Kış meyveleri ise Beyoğlu semtinde manav dükkânlarında azami kâr haddi %40, seyyar satıcılarda %30, İstanbul'un diğere semtindeki manavlarda %30, seyyar satıcılarda %25 kârla, turfanda meyve ve sebzeler Beyoğlu'ndaki manavlarda %30, seyyar satıcılarda %20, İstanbul'un diğere semtlerindeki manav dükkânlarında %30, seyyar satıcılarda %20 karla satılacaktı.⁸⁰

Bu arada 862 adet ithalat firmasının kâr hadlerinin tespit edildiğini görüyoruz. Komisyonun verdiği karara göre kâr hadleri ithalatçılar için %20-40, toptancılar için %10-15 ve perakendeciler için ortalama yüzde 15,25 olarak belirlenmişti. İthalatçı toptancı ve perakendecilerin kâr hadlerini tespit etmek için 4 aydan beri devam eden toplantı nihayet sonuçlanmıştı.

Buna göre kâr hadleri cetveli 4 liste üzerinden düzenlenmişti. Bir numaralı listede bulunan başlıca maddeler ve kâr hadleri yüzde üzerinden şöyleydi: İşlenmiş deri ve kösele ithalatçısı % 30 toptancı, 10 perakendeci 15, yün ve pamuk ipliği ve mensucatı ithalatçısı 25, toptancı 10, perakendeci 15, kâğıt ambalajı ve mukavva ithalatçı 25, toptancı 7.5, kâğıt

⁷⁵ *Son Posta*, 27 Temmuz 1943, sayı:4659; *Son Posta*, 22 Kasım 1943, sayı:4775.

⁷⁶ *Son Posta*, 11 Ağustos 1943, sayı:4674.

⁷⁷ *Son Posta*, 18 Ocak 1945, sayı:5190; *Tanin*, 18 Ocak 1945, sayı:4454.

⁷⁸ *Akşam*, 15 Şubat 1944, sayı:9095.

⁷⁹ *Son Posta*, 30 Mart 1943, sayı:4540.

⁸⁰ *Aynı gazete*.

ithalatçısı 25, toptancı 7,5, perakendeci 15, çini porselen mutfak levazımatı ithalatçısı 30, toptancı 7,5, perakendeci 20, diğer ürünler mamulâtı ithalatçısı 40, toptancı 10, perakendeci 20, cam ve şişe ithalatçısı 25, toptancı 10, perakendeci 40, kaba demir ithalatçısı 25, toptancı 7,5, perakendeci 15, ince demir ithalatçısı 35, toptancı 7,5, perakende 15, hasta salepler ithalatçı 50, toptancı 7,5, perakendeci, 25, kalay ithalatçı 45, toptancı 7,5 vs.⁸¹

Örneğin pirinç toptan 96, bulgur 45, fasulye 56, nohut 50 kuruşa, İzmir’de bakla 12 kuruşa düşmesine rağmen alıcı yoktu. Birkaç günden beri başlıca gıda maddeleri piyasasında görülen düşüklük dün pek bariz bir şekil almıştı. 1943 yılı Nisan ortasında toptan 70-75 kuruşa satılan bulgurun piyasası toptan 45-55 kuruş arasında idi. Üç ay evvel gıda maddeleri fiyatlarının en yüksek olduğu zamanda bulgur 150 kuruşa kadar yükseldiğine göre, fiyat üçte bire inmiş demektir. En çok ucuzlayan gıda maddelerinden biri de pirinçti. Üç ay evvel 190 kuruş olan iyi pilavlık pirinçler bir önceki ay 170 kuruş iken dün piyasada 125, Hatay, Diyarbakır dibek pirinçleri de geçen ay 145-160 kuruş arasında iken 96-110 kuruş arasında satılıyordu.⁸²

Mayıs 1943 itibariyle hububat fiyatlarındaki süratli düşüş tüccarlar arasında büyük bir telaş uyandırdı. Çünkü tüm stoklar piyasaya sürülmüş fakat alıcı çıkmamıştı. Bir tüccarın vaktiyle kilosunu 70 kuruşa topladığı mısır 60 kuruşa alıcı bulamamıştı.

Buğday, mısır ve arpa fiyatları her gün 2-5 kuruş düşmekte ve zahire tüccarları arasında hayli telaş uyandırmaktaydı. Piyasadaki kararsızlık o dereceye gelmişti ki; fiyatların bir gün sonra 5 kuruş birden düştüğünü gören alıcılar evvelce satıcılarla yaptıkları anlaşmayı bozarak satın almamakta ve böylece verdikleri kaparoları da yanmaktaydı.

Anlaşılan, eskiden stok yapmış olan tüccarlar stoklarını süratle piyasaya sürerek satmak istemekte iseler de alıcı çıkmıyordu. Evvelki gün bir tüccar evvelce 75,80 kuruşa topladığı 300 ton kadar mısırı piyasada 60 kuruştan satmağa razı olduğu halde hiçbir talip bulamamıştı.⁸³

Üç ay önce 90 kuruş olan çalı fasulyesi yası geçen ay 80 kuruşa kadar düşmüştü. Son günlerde daha da düşerek dün 56 kuruştan işlem görmüştü. Natürel nohutlar evvelce 76 kuruşa kadar yükselmişti. Dünkü piyasası 50 kuruşa kadar inmiştir. Geçen ay 110 kuruş olan yeşil mercimek 90-95 ve 100 kuruş olan kırmızı mercimek 85 kuruşa düşmüştü. Bakla fiyatları 30-32 kuruştan 20-25 kuruşa kadar gerilemişti.⁸⁴

Bu arada kontrol edilecek eşyanın kâr hadleri Ticaret Vekâleti tarafından ilân edilecekti. Belediye encümeni, kâr hadlerine ait evrak ve dosyaları, Belediye murakabe heyeti de temel ihtiyaç maddeleri dışındaki eşyaya ait kontrol evrak ve dosyaları bu yeni teşekküllere devir ve teslim etmişlerdi.⁸⁵

Birkaç günden beri başlıca gıda maddeleri piyasasında görülen düşüklük 11 Şubat 1944’te netleşmeye başlamıştı. Geçen ay ortasında toptan 70-75 kuruşa satılan bulgurun piyasası toptan 45 -55 kuruş arasında idi. Üç ay evvel gıda maddeleri fiyatlarının en yüksek olduğu zamanda bulgur 150 kuruşa kadar yükseldiğine göre fiyat üçte bire inmiş demektir.⁸⁶

⁸¹ *Son Posta*, 22 Nisan 1943, sayı:4563.

⁸² *Son Posta*, 16 Mayıs 1943, sayı:4587.

⁸³ *Aynı gazete*.

⁸⁴ *Son Posta*, 16 Mayıs 1943, sayı:4587.

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1944, sayı:4917.

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1944, sayı:7001.

En çok ucuzlayacak olan gıda maddelerinden biri de pirinçti.⁸⁷ Zeytinyağların muhtelif nevirle göre son bir hafta içinde fiyatlarında 6-8, sabunlarda 8 -10 kuruş düşüklük vardı. Sadeyağlardaki düşüklük bazı çeşitlerde kiloda 50 kuruşu geçmişti. Örneğin evvelce 420 kuruşa kadar yükselmiş olan Diyarbakır yağları 365 kuruşa inmişti.⁸⁸

Fiyatların düşmeye başlaması ile zeytinyağı stokları meydana çıkmağa başlamıştı. Belediye kısa zamanda İstanbul'da perakende satış yerleri açarak, bu meselenin kökünden çözümü için esaslı tedbirler almaya başlamıştı. Zeytinyağı ve nebati yağlar hakkında hükümetçe varılan karar üzerine İstanbul piyasasında gizli stoklar meydana çıkmaya başlamıştı. Perakende satışlar için evvelce toptancıya başvurup mal olmadığı cevabını alanlara gün itibarıyla her müracaat ettikleri yerden artık olumlu cevap veriliyordu.⁸⁹

Kanunda ücretli iş mükellefiyeti hakkında yaptırımlar da vardı. Hükümetin satın almaya karar verdiği maddeleri kaçırmağa teşebbüs edenlere cezalar düzenlenmekte, tespit olunan tarife üstünde mal satanlar cezalandırılmakta, tüccar olmayanların da satış faturası vermesi esası konulmakta ve kanuna aykırı hareket edenler hakkındaki bazı cezalar şiddetlendiriliyordu. Diğer taraftan Milli Koruma kanunun kiralara dair maddesi de değiştiriliyordu. Buna göre hükümet lüzum gördüğü yerlerde iskân kabiliyeti bakımından bütün binaları tespit edecek ve oralarda kira sözleşmeleri belediyeden geçecekti.⁹⁰ Ayrıca kira fiyatlarının keyfi olarak artırılamayacağı, yüksek fiyat artışlarının denetleneceği de hükme bağlanıyordu.⁹¹

Bir başka sıkıntı da kiralamalarda görülen ihtikârdı. Mevcut ortamı fırsat gören bazı ev sahipleri hesapsız ölçülerde kiraları olduğundan daha çok yükseltiyorlardı. Bu durum üzerine hükümet, Milli Koruma Kanunu'nun çerçevesinde, gerek görülen şehirlerde tüm kira sözleşmelerinin belediyelerce kayıt altına alınmasına karar verdi. Böylece boşalan evlerin başkalarına verilmesi ancak belediyelerin izniyle yapılabilecekti. Boşalan yerler, belediyelere müracaat edenlere ihtiyaç sırasıyla tahsis edilecekti.⁹²

Burada istenilen, Milli Korunma Kanunu'nun 30. Maddesindeki "gayrimenkul sahiplerinin keyfi kira artırmalarını engellemekti. Nitekim Mecliste 25 Aralık 1940'ta kabul edilen 3954 sayılı Kanun ile Milli Korunma Kanunu'nun pek çok maddesinde olduğu gibi kiralar ile ilgili olan 30. madde üzerinde de değişikliğe gidildi. Bazı ek hükümlerin yer aldığı bu düzenlemeye göre, sözleşme şartlarında kiracılar aleyhine değişiklik yapılamayacağı" belirtilmesiydi.⁹³

Ancak kiracılar Milli Korunma Kanunu'ndan istifade ederek, kirayı arttırma yoluna gitmeyince ev sahipleri hayat pahalılığı karşısında adeta ezilmişlerdi. Bu durum kira bedellerinin arttırılamaması hakkındaki koordinasyon kararı konusunda bir karara varılacak olursa gayrimenkul sahiplerinden dileyenler kira bedellerine uygun bir miktar zam yapabileceklerdi. Ancak zam oranının sınırı bir koordinasyon kararıyla tespit edilecekti.⁹⁴

⁸⁷ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1944, sayı:7008.

⁸⁸ *Aynı gazete*.

⁸⁹ *Son Posta*, 23 Şubat 1945, sayı:5226.

⁹⁰ T.C. Resmî Gazete, 1944, sayı:5780.

⁹¹ Dokuyan, a.g.e., s.28.

⁹² *Cumhuriyet*, 10 Mart 1944, 7028.

⁹³ Sedef Bulut, "Milli Korunma Kanunu Çerçevesinde Türkiye'de Kira Denetimi Meselesi (1940-1960)", *Belgi Dergisi*, Sayı 20 (Yaz 2020/II), s.2636.

⁹⁴ *Son Posta*, 4 Mart 1943, sayı:4514.

Ne var ki, kiracılar Milli Korunma Kanunu'ndan istifade ederek, kirayı arttırma yoluna gitmek istememeleri, ev sahiplerini hayat pahalılığı karşısında büyük sıkıntıya sokmuştu. Bu durum kira bedellerinin arttırılmaması hakkındaki koordinasyon kararı konusunda bir karara varılacak olursa gayrimenkul sahiplerinden dileyenler kira bedellerine uygun bir miktar zam yapabileceklerdi. Ancak zam oranının sınırı bir koordinasyon kararıyla tespit edilecekti.⁹⁵

Büyük şehirlerde, ev kiralarında bazı ihtikâr olaylar meydana geldiğinde boşalan ev ve apartmanların mobilyalı veya mobilyasız olarak kiraya bildirişi işinin belediyeler tarafından düzenlenmesi için bir kararname hazırlanmaktaydı. Belediyeler ev arayanların bir cetvelini tanzim edecekler ve abone olacaklara sırasıyla ellerine birer numara vereceklerdi. Kiralık dairelerin anahtarları ise taliplere belediye eliyle teslim edilecekti.⁹⁶

Hükümetin aldığı önemli bir karar da lüks eşya ithalatına müsaade edilmeyecek olmasıydı. Yurt dışından pahalı küpeler, esanslar, ziynet eşyası, biblolar ve pahalı zenciye ve salon eşyası ve tamamıyla lüks mahiyette çeşitli eşya getirilmeyecekti.⁹⁷

VII. Et Meselesi

Halkın önemli tüketim maddelerinden biri olan et fiyatlarındaki yüksek artış, özellikle İstanbul'da halkın şikâyet ve tepkilerine yol açmıştır. Nitekim 1942 yılı içerisinde kilosu 300-320 olan et, Ağustos 1943'te 550 kuruşa çıkmıştı. Celeplerin pervasızca tutumu zerine muhasebe defterleri tetkik ediliyor, haklarında zabıt tutuluyorsa da fiyatlar yükselmekte devam ediyordu. Yakın zamanda mezbahada 1800 koyun 200 büyük baş hayvan ve 800 kuzu kesildiği ve bu miktar İstanbul ihtiyacını karşılayabilecek derecede olduğu halde yine yüksek fiyatla satış yapılmaya devam ediyordu.

Resim 7: Hileli yollar

Kaynak: Akşam, 10 Şubat 1943, sayı:8730

Et fiyatlarının yükselmeğe devam etmesi karşısında celepler, bu yükselişin hayvan gelmemekten ileri geldiğini iddia ediyorlardı. Oysa karamanın kilosu 280, kıvırcık 285, sığır

⁹⁵ Aynı gazete.

⁹⁶ Son Posta, 15 Aralık 1943, sayı:4795.

⁹⁷ Son Posta, 20 Mart 1945, sayı:5251.

215 ve kuzu da 340 ile 350 kuruş arasında satılmaktaydı. Dağlıç hemen hemen hiç yoktu. Birçok kasap dükkânında dağlıç olarak satılan etin Karaman olduğu belirtiliyordu.⁹⁸ Bunun üzerine, İstanbul Belediyesi Şubat 1944 başlarında satışlara müdahale etti. Et muhtekirlerine etin kilosunun 220 kuruştan satılacağı uyarısında bulundu.

Celeplerle, komisyoncular ve kasaplar yine erkenden Sütlüce'ye gitmişlerdi. Pay mahalline getirilmiş olan muhtelif cins iki bin kadar kasaplık hayvanın satışına başlanmıştı. Saat dokuza kadar mal sahipleri canlı koyunun kilosunu 155 kuruştan aşağı vermek istememişlerse de daha sonra 140 kuruşa razı olmuşlardı. Fakat bu sırada Belediye İktisat İşleri müdürlüğünden telefonla verilen emirde canlı satışlarda 115 kuruştan yukarı mal satın alanların milli korunma mahkemesine verileceğini bildirmesi üzerine bu fiyata mal vermek istemediklerinden satış yapılamamıştı.⁹⁹

Resim 8: Kasap vitrini

Kaynak: Son Posta, 11 Şubat 1944, sayı:4853

Şubat 1944 itibariyle kasaplara yüksek fiyatlarla gelen etlere halk rağbet göstermemiş ve alım birdenbire düşmüştü. Bu yüzden kasaplar ellerinde kalan eti 270 kuruştan satmaya başlamışlardı. Belediyenin canlı hayvana 110-115 kuruş vermesine bakılırsa kasaplarda perakende satışın 220-230 kuruş olması gerekiyordu.¹⁰⁰

Mart 1945 itibariyle ise dağlıç 290, kuzu eti 320 kuruştan satılıyordu. Hala ihtikâr yapmaya devam eden celepler mahkemeye çıkarılıyordu. Bu arada Belediye murakıplarından bir heyet, mezbahaya giderek et fiyatlarının yükseliş sebeplerini araştırmıştı. Vilâyet, bazı celeplerin yolda bulunan veya İstanbul civarına kadar getirmiş oldukları hayvanları ötede beride saklamamaları konusunda kaymakamlıklara bir genelge göndermişti. Ayrıca İstanbul'a hayvan gönderen bölgeler valiliklerine de telgraf çekilerek fazla sevkiyat yapılması istenildi.¹⁰¹

Nihayet Ocak 1945 başlarında koyun eti darlığı tamamen önlenmiş bulunuyordu. Ocak 1945 itibariyle valinin nezdinde yapılan toplantıda, celepler 115 kuruşluk fiyatı kabul etmek durumunda kaldılar. Böylece et perakende 230 kuruştan yukarı satılamayacaktı.¹⁰²

⁹⁸ *Akşam*, 9 Şubat 1944, sayı:8729.

⁹⁹ *Akşam*, 12 Şubat 1944, sayı:9092.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 12 Şubat1944, sayı:7001.

¹⁰¹ *Aynı gazete*.

¹⁰² *Son Posta*, 14 Ocak 1945, sayı:5186.

Resim 9: Etteki fiyat artışı

Kaynak: Cumhuriyet, 10 Şubat 1944, sayı:6999

VIII. Yolsuzluk ve Suistimaller

Enflasyonun çok yüksek olduğu ortamlarda ihtikâr, stokçuluk ve karaborsa alabildiğince artmıştır. Bu konularla ilgili olarak dönemin gazetelerinde çok sayıda yolsuzluk ve suiistimal haberleri geçiyordu. Bir başka fahiş fiyat konusu da ilaç idi. Örneğin kutusu 4 liraya alınan "atebrin" adlı ilacı elden ele geçirerek fiyatı yükseltenlerin gözaltına alınmıştı. Bunlar maliyet fiyatı 275 kuruş olan atebrin* ilacının 300 kutusunu 400 kuruştan satın almışlardı. Bu iki tüccar ellerindeki ilaçları bir müddet sonra Mustafa Ladih ve Bolai Demirel adlarında iki terziye 420 şer kuruştan devretmişlerdi. Zincirleme ihtikâr burada da kalmamış ve bu iki terzi 450 kuruştan Mahmut Şerbetçi ve Fikret Demirel adında diğer iki terziye bu ilaçları devretmişlerdi. Bunlardan da farklı bir kârla Mehmet ve Fransuva Pons adında iki tüccar satın almıştı. Sonunda bu iki kişi de 900 kuruş gibi fahiş bir fiyatla atebrin* ilaçlarını Saim adında bir doktora satarken yakayı ele vermişlerdi. Savcılıkta yapılan sorgularının ardından iki numaralı Milli Korunma mahkemesine verilen suçlulardan Mehmet Şerbetçi, Fikret Demirel, Mehmet ve Fransuva tevkif edilmişti. Duruşmada henüz bulunmayan Agob'un ve duruşmaya gelmeyen şahitlerin getirilmesine karar verilmişti.¹⁰³

Nitekim bir örnek olması bakımından kara borsa ve ihtikârın etkisiyle Avrupa'dan getirilen manifatura eşyası adeta ortadan yok olmuştu. Aylardan beri İstanbul'da mal almak

* Sıtma tedavisinde kullanılan bir ilaç.

¹⁰³ Son Posta, 28 Mart 1943, sayı:4538.

için bekleyen Anadolu'lu tüccarları buna bir türlü anlam veremiyordu. Son zamanlarda yabancı ülkelerden ithal edilen manifaturalar eskisi gibi kara borsa yoluyla piyasadan kaybolmağa başlamıştı. Bilhassa Anadolu'dan gelen tüccarlar ithalâtçılardan faturalı mal alamamaktaydı. Bu tüccarların çoğu hiçbir şey almadan memleketlerine gitmekte, bir kısmı da kara borsadan faturasız mal almak zorunda kalıyorlardı.¹⁰⁴

Bir başka örnek ise üç ithalat tüccarının ihtikâr yaparken suçüstü yakalanmasıydı. Milli korunma mahkemesine sevk edilen suçlular 105 kuruşa mal olan mukavvaları 250 kuruştan satıp 140 kuruştan fatura verdikleri tespit edildiği için kara listeye alınmışlardı.¹⁰⁵

Emniyet kaçakçılık şubesi memurları Sümerbank yerli mallar pazarından karne karşılığında kumaş ve giyecekleri karaborsadan fahiş fiyatla satan bir şebekeyi suçüstü halinde yakalamışlardı. Mithat Avramoğlu tarafından idare olunan bu şebeke, Sümerbank yerli mallar pazarından satın aldıkları kumaşları stok haline getirip karaborsada satmaktaydılar. Kaçakçılık bürosu memurlarından bazıları kendilerine kara borsacı süsü vererek Mihail Avramoğlu'na müracaat ederek 122,5 metre krep* 60 metre renkli krep 145 metre pazen 64 metre kumaş ve diğer bazı giyim eşyasını 1017 liraya almak üzere pazarlık yapmışlar ve başta Mihail Avramoğlu olmak üzere 10 kişilik çeteyi suçüstü yakalamışlardı. Suçlular bu usulle binlerce vatandaşın hakkı gasp edilerek on binlerce lira haksız kazanç sağlamışlardı.¹⁰⁶

Suçunu itiraf eden Avramoğlu bu iş savaş zengini olmayı gayesi ile yaptığını söylemişti. Bütün idari makamlar gibi emniyet teşkilatına bağlı olan zabıta da gayrimeşru ticaret ve kazanç yollarına sapan ihtikârcıları takip etmekte ve bunları ilgili mahkemelere sevk etmekteydi.¹⁰⁷

Malların saklanarak, gizli gizli ve hesaplı olarak tekrar piyasaya çıkarılması, kara borsacı denen bir kısım araçların türemesini ve gittikçe çoğalmasını sebep oldu. Kara borsadan mal alıp satmak en kârlı bir ticaret olmuştu. Alanla satan arasında hiçbir kayda tâbi olmadan yapılan kara borsa alışverişi denilen bu ticaret şeklinde muayyen kâr haddi yoktu. Malın miktarı azaldıkça veya alıcı sayısı arttıkça değiştirilen fiyatlar yüzünden birçok kimselerin keseleri doluyordu. Araya bir mutavassıt sokmadan ithalât malı alınmaz, olmuştu. En basit bir ev eşyasını almak üzere koştüğünüz bir ticarethaneden olumsuz cevap alınıyor veya kat kat pahalı fiyatla karşılaşıyordu.¹⁰⁸

Son 16 ay içinde 3000 ihtikâr vakası tespit edilmiş ve zan altına alınanlar Milli Korunma mahkemesine verilmişlerdi.¹⁰⁹ Dolayısıyla suistimal ve ihtikârla mücadele için kurulacak mahkemelerin büyük yetkileri olacaktı. Bu suçlara bakmak üzere kurulacak mahkemeler, gayrimeşru kazançları ve suistimallerin izlenmesine yetecek engellemeler ve cezai kararlar vermek yetkisine sahip olacaktı.

Bunun üzerine harekete geçen hükümet, ithalat mallarını usulsüz satanları kara listeye alma kararı aldı. İthalat mallarının memleket içinde dağıtımını ve satışının düzenlenmesi için yeni esaslar hazırladı. İthalatçı birliklerinde 11 Mayıs 1944 günü bir toplantı yapılarak, yeni

¹⁰⁴ *Son Posta*, 27 Nisan 1943, sayı:4568.

¹⁰⁵ *Son Posta*, 5 Ağustos 1943, sayı:4668.

* Bir cins kumaş

¹⁰⁶ *Son Posta*, 22 Kasım 1943, sayı:4775.

¹⁰⁷ *Aynı gazete*.

¹⁰⁸ *Akşam*, 29 Ocak 1944, sayı:9078.

¹⁰⁹ *Akşam*, 11 Mart 1944, sayı:9120.

kararlar bir kere daha tetkik edildi. Alınan kararların en önemlisi “kara listenin” getirilmesiydi. İthalat mallarını tüccar ve şahıslara satmayan ithalatçılar, ithalatçı birlikleri tarafından neşredilecek “kara liste”ye dahil edilecek ve ismi her tarafa bildirilecekti.¹¹⁰

Bir başka yolsuzluk da Hulusi Topbaş firmasına aitti. Bu firmanın Hindistan’dan gelen mallardan aldığı manifatura miktarı 1.058.951 metreydi. İsnat olunan suç, bu partinin bir kısmının metresi 75, diğerinin 101 kuruştan satılması lazım gelirken bir kısmına 3 kuruş bir santim, diğer kısmından 1 kuruş 93 santim fazla kâr temin etmesiydi. Fakat bu arada bir kısım mallardan fatura üzerinden %2 ıskonto yapılmışsa da bu ıskonto miktarının fazla kârın tamamını karşılamadığı kanaati oluşmuştu. Ayrıca satılmaması lâzım gelen bu malların satılması keyfiyeti ayrı bir konuydu.¹¹¹

Ticaretin tanzimi ve ihtikârı takip hakkındaki yeni kararname hükümlerine göre piyasada yapılan kontrollerde meydana çıkarılan bir yolsuzlukta, iki manifatura tüccarı milli korunma savcılığına verilmişti. Bu suçlulara ait evrakın bir sureti de ihtikârı tetkik komisyonuna gönderilmişti. Komisyon da mütalaasını savcılığa bildirecekti.¹¹²

Birliklerinde 11 Mayıs 1944 günü bir toplantı yapılarak, yeni kararlar bir kere daha tetkik edildi. Alınan kararların en önemlisi “kara listenin” getirilmesiydi. İthalat mallarını tüccar ve şahıslara satmayan ithalatçılar, ithalatçı birlikleri tarafından neşredilecek “kara liste”ye dahil edilecek ve ismi her tarafa bildirilecekti.¹¹³

Bu arada Maliye Bakanlığı müfettişleri bir müddetten beri el koydukları iplik yolsuzluğu tahkikatını tamamlamış bulunuyorlardı. Bir kısım tüccarın 250.000 liralık haksız kazanç temin ettiği değerlendiriliyordu. Bu tahkikata bakılırsa, şehirde bulunan mensucat fabrikalarından birkaçının Sümerbank hesabına işledikleri mensucata noksan teslim ederek aldıkları iplikleri karaborsaya sürdükleri iddiası üzerine lüzum görülmüştü. Yapılan tahkikat sırasında gerçekten bazı fabrika ve imalâthanelerin aldıkları ipliği tamamen dokumadıkları tespit edilmişti.

Buna göre, sadece bir fabrikanın, noksan teslim ettiği 1200 paketin alış fiyatı ile karaborsa fiyatı arasında 50 bin liralık bir fark bulunmakta ve bu şekilde birkaç müessesenin 50 binle 10 bin arasında değişen ve miktarı 250 bin lirayı bulan haksız menfaat temin ettikleri iddiası ileri sürülüyordu.¹¹⁴

Bu tahkikata, şehirde bulunan mensucat fabrikalarından birkaçının Sümerbank hesabına işledikleri mensucata, noksan teslim ederek aldıkları iplikleri karaborsaya sürdükleri iddiası ile lüzum görülmüştü. Yapılan tahkikat sırasında gerçekten bazı fabrika ve imalâthanelerin aldıkları ipliği tamamen dokumadıkları tespit edilmişti. Bunlar, ipliğin paketini Sümerbank’tan 17 liraya almışlardı. Hâlbuki 4,5 kiloluk bir paket iplik, karaborsada 60 liraya kadar satılıyordu.¹¹⁵

Bazı mensucat fabrikalarının ihtikâr ve sahtekârlık yoluyla 10 milyon lira vurdukları anlaşılıyordu. Maliye Bakanlığı müfettişleri 10 milyon liralık bir ihtikâr ve sahtekârlık olayını meydana çıkarmışlardı. Bu mensucat fabrikalarının içinde bulunduğu olayın iç yüzü şöyleydi: Söz konusu fabrikaların dokudukları kumaşların mahiyeti bakanlıkça

¹¹⁰ *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1944, sayı:7090.

¹¹¹ *Akşam*, 27 Nisan 1944, sayı:9167.

¹¹² *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1944, sayı:7076.

¹¹³ *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1944, sayı:7090.

¹¹⁴ *Son Posta*, 14 Şubat 1945, sayı:5217.

¹¹⁵ *Aynı gazete*.

bilindiğinden fabrikalar aynı zamanda el altından yün ipliği olarak dokuduktan sonra piyasaya vermişlerdi. Yalnız bu piyasaya verilen malın maliyet fiyatı bilindiği halde yüksek fiyatla fatura veremeyen fabrikalar bu mallarını yüksek fiyatla satabilmek için bazı hileli yollara sapsmışlardı.¹¹⁶

Bu ipliklerden yapılan kumaşlar, fatura dışında yüksek fiyatla piyasaya sürülmüştü. Sümerbank'a 7,5 ile 8 lira kıymetinde 3 kilo yapağı vererek 1 kilo iplik almışlar ve bunları 35 liraya karaborsaya satmışlardı. Bu ipliklerden bir kısmıyla kumaş dokumuşlar, bunları Sümerbank'a vermemişlerdi. Ayrıca muamele vergisini kaçırarak 30-35 liradan faturasız olarak mağazalara satmışlardı. Oysa bir metre kumaşa azami 600 gram iplik harcandığına göre 10 ile 11 liraya mal olan 1 metre kumaştan en az %200 kâr elde etmişlerdi.¹¹⁷

Bu tahkikatlar ve suçluların hesap vermeye davet edilmesi neticesi olarak iplik kara borsası fiilen yıkılmış bulunuyordu O gün hiçbir fabrika karaborsaya bir dirhem iplik satma cesaret edemediği için hiçbir tezgâh ve fabrika karaborsadan iplik alıp dokumamayı tercih ediyordu. Alınacak sert tedbirler sonunda bunun devamlı olacağı kumaş ve iplik işinin kökünden halledileceği anlaşılmaktaydı. Karaborsanın yıkılışında Akdeniz limanlarına 3000-3500 ton pamuklu ve yünlü mensucatın gelmiş olmasının büyük rolü vardı. Bunun yanı sıra Sümerbank'ın elindeki stokları serbest satışı vereceği hakkındaki haberler de bir başka amil olmuştu. İlgililere bakılırsa yakın zamanda yün ve pamuklu mensucat fiyatlarında normale doğru önemli bir dönüşün olacağı muhakkaktı.¹¹⁸

Bir başka tahkikat neticesinde şehirdeki bazı firmalar son günlerde Milli Korunma mahkemesine verilmiş bulunuyordu. Aralarında noterler, avukatlar, mobilyacılar, ev sahipleri, kundura mağazaları, eczaneler, tuhafiyeciler ihtikârdan, milli korunmaya verilenler arasındaydılar.¹¹⁹

Nitekim bazı fabrikalar ise 6 yıldır milyonlarca lira haksız kazanç temin etmişlerdi. Mensucat fabrikalarında yapılan teftişler sonucunda işin içinden iş, suçun içinden suç çıkıyordu. Bir kısım fabrikaların Milli Korunma savcılığına verilmeleriyle sonuçlanan tahkikat yeni safhalar arz ediyordu. Bu tahkikat sonucunda şehirdeki fabrikalardan birçoğunun iplik olarak bunların karşılığında Sümerbank'a kumaş vermeleri gerekirken iplikleri karaborsaya satmak suretiyle 12 milyon liralık bir haksız kazanç temin ettikleri anlaşılıyordu.

IX. Sabit ve Dar Gelirlilere Hükümet Yardımları

İkinci Dünya Savaşı sırasında iktidarda bulunan hükümetler, öncelikli olarak sabit ve dar gelirli vatandaşların geçim sıkıntılarını hafifletmeye çalışmışlardı. Zira savaş öncesi fiyatlara göre geçim dengelerini kurmuş bulunan bu insanlar büyük zorluklara karşı karşıya kalmışlardır. Sabit gelirleriyle fiyat yükselişlerini karşılamak zorunda kalan bu sınıf gerçekten çaresiz ve yardıma muhtaç bir haldeydiler.

Nitekim başbakan Şükrü Saraçoğlu, 5 Ağustos 1942'de basına verdiği bir demeçte dar gelirli halka yiyecek dışında, ayakkabı ve elbiselik kumaş vermeyi düşündüklerini söylemişti. Bu noktada da birtakım kıstaslar belirlenmişti. Buna göre, 140 liranın üstünde maaş alan memur ve hizmetlilere birer kat elbiselik kumaş; 140 liranın altında maaş alanlara

¹¹⁶ *Son Posta*, 26 Şubat 1945, sayı:5229.

¹¹⁷ *Son Posta*, 28 Şubat 1945, sayı:5231.

¹¹⁸ *Son Posta*, 6 Mart 1945, sayı:5237.

¹¹⁹ *Son Posta*, 27 Ocak 1945, sayı: 5199.

iki kat elbiselik kumaş; 70 liradan aşağı maaş alanlara ise iki kat elbiselik kumaş ile birer çift ayakkabı verilmesi kararlaştırıldı.¹²⁰

1939'da çıkarılan, Barem Kanunu'nu değiştiren 1941 tarihli 4718 sayılı kanun, memurların maaşlarına zam yaparak memurları bir nebze olsun rahatlatmıştı. Buna göre; 100 TL'ye kadar olan maaşlara %25, 170 TL'ye kadar olan maaşlara da %15 civarında zam yapılmıştı. Ayrıca piyasa fiyatından daha düşük gıda maddesi satın alıp dağıtımını yapan hükümet, sonraki yıllarda da yardımlarına devam etmişti.¹²¹

1943 yılı içerisinde memurlara elbiselik kumaş yardımı yapıldı. Sümerbank aracılığıyla yapılan yardımın 670 bin metre erkek kumaşının, 159 bin metresi İstanbul'da dağıtıldı. Kadın memurlar için ayrılan 466 bin metre kumaşın, 110 bin metresi yine İstanbul'daki kadın memurlara verildi.¹²²

Sadece İstanbul içinde 18 bin 67 aile, nüfus başına 5 liradan 12 liraya kadar yardım görmekte ve bu yardımların senelik genel toplamı 2.052.180 liraya varmaktaydı. Bunun yanı sıra halk evlerinin toplumsal yardım kuvvetleri gittikçe artan bir faaliyetle yardım sahalarını genişletmişler ve çevreleri içerisinde cidden yardıma muhtaç olanlara para, elbise, kömür, erzak, doktor ve ilaç vesaire her sahada faydalı olmaya çalışmışlardı. O güne kadar halk evlerinden 50.000'e yakın vatandaşa yardım götürülmüştü.¹²³

Bir başka konu ise toplumsal yardım hareketlerinin en önemlisi olan ve İstanbul'da toplamda 18.067' ye ulaşan asker ailelerinin 5.656'sı gayrimüslimdi. Yani gerek nüfus ve gerek para miktarı itibarıyla yapılan yardımın %31'i gayrimüslimlere yapılmış olduğu anlaşılıyordu. Kızılay ve Halkevleri yardım sevenler gibi hayır kurumlarının yardım nispetleri, faaliyet çevresinde ikamet edenlerin nüfus yoğunluğuna göre gayrimüslimlere yüzde %3 ten %120'ye kadar çıkmaktadır ki gayrimüslimlere ait cemaat teşkilatının bu kesimin muhtaçlarına yaptıkları yardım bunun dışında kalmaktaydı.¹²⁴

Bilindiği üzere şeker, un ve yağ önemli ihtiyaç maddeleri arasında bulunuyordu. Hükümetin tebliğine göre 10.000 dar gelirli vatandaşa 6 aylık şeker birden dağıtılacaktı.¹²⁵ Ticaret Bakanlığı yayınlamış olduğu tebliği ile dar gelirliyle halk ekmeği arasındaki fiyat farkının kaldırılması yönündeydi.¹²⁶ Ayrıca sabit gelirliyle, dullara, emekli ve yetimlere unun yanı sıra makarnanın kilosu da 70 kuruştan verilecekti. Ticaret Bakanlığı bunun için valilik emrine 391, 356 kilo makarna tahsis etmişti (Akşam, 27 Şubat 1944). Bu şekilde memurlardan başlamak üzere makarna dağıtımını gündeme geldi. Sekiz fabrika, haftada 200 ton makarna imal ederek memurlara vermeye başladı.¹²⁷

Bu arada şeker fiyatlarının indirileceği haberi piyasalarda bir dalga yaratmış ve toz şeker fiyatlarında düşüş başlamıştı. Memurlara dağıtım, fiyat belli olduktan sonra yapılacaktı. Şeker fiyatının 335 kuruşa indirileceği haberi üzerine piyasada toz şeker fiyatlarında tekrar düşüş oldu. Bir müddet önce 370 kuruşa kadar düşüp tekrar 500'e yükselen toz şeker, bazı

¹²⁰ Akşam, 6 Ağustos 1942, sayı:8547.

¹²¹ Tan, 7 Ağustos 1942, sayı:2504.

¹²² İlçin, a.g.t., s.153; Cumhuriyet, 19 Ekim 1943, sayı: 6888.

¹²³ Akşam, 23 Mart 1943, sayı: 8771.

¹²⁴ Aynı gazete.

¹²⁵ Son Posta, 11 Mayıs 1943, sayı:4582; Ulus, 7 Temmuz 1943, sayı:459.

¹²⁶ Son Posta, 8 Ağustos 1943, sayı:4671.

¹²⁷ Son Posta, 28 Kasım 1943, sayı:4781.

yerlerde 345- 350 kuruşa satılıyordu Ucuz şekerin satışına ise Pazartesi gününden itibaren başlanacaktı.¹²⁸

Sonuç

Geliri sabit olan, hayat pahalılığı karşısında ezilen kitleleri zorlayan pahalılık, insanların ihtiyacını teşkil eden her şeye tesir etmiştir. Bilhassa fakir halkı en çok sıkıntıya sokan temel ihtiyaç maddeleri olmuştur. Dolayısıyla savaş yıllarında, enflasyon ve hayat pahalılığından olumsuz yönde etkilenen kesimlerin başında sabit gelirli kesimler; memur, işçi ve emekliler gelmektedir. Bu dönemde özellikle işçilerin yer aldığı imalat sanayinde gerçek ücretler büyük ölçüde azalmış, memur ve emeklilerin gelirlerinde önemli düşüşler olmuştur. Böylesi dönemlerde yüksek enflasyondan kaynaklanan önemli bir konu da gelir dağılımının memur, işçi ve emekli gibi sabit gelirli aleyhine gelişerek tüccar, sanayici ve büyük arazi sahiplerinin daha çok zenginleşmesine yol açmış olmasıdır.

Savaşın yarattığı böyle bir ortam, özellikle sabit ve dar gelirli olarak ifade edilen bir kesimi olumsuz yönden etkilerken, bir başka kesim ise haksız bir şekilde zenginleşmeye başlamıştır. Hükümet, hayat pahalılığı karşısında ezilen emekli, dul, yetim, memur gibi az gelirli vatandaşlara yardım etse de artan fiyatlar karşısında bu yardımların etkisi olmamıştır.

1939 yılından itibaren görevde bulunan Refik Saydam Hükümetinin, fahiş fiyatlar, stokçuluk ve karaborsa ile mücadelede büyük çaba gösterdiğini bilinmektedir. 1942 yılında göreve gelen Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ise fiyat politikalarını değiştirmiş, özellikle tarım ürünlerinde fiyatların hükümet tarafından belirlenmesi usulüne son vererek, başta buğday olmak üzere pek çok ürünün fiyatını serbest bırakmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile fiyatlar yükselirken, erzak stoklama başlamıştır. Başlangıçta temel ihtiyaç maddeleri neredeyse ortadan yok olmuş, bulunabilenlerin ise ihtikâr boyutunda fiyatları yükselmiştir. Dolayısıyla geniş halk kitleleri beslenme başta olmak üzere olumsuz etkilenmiştir. Refik Saydam ve Rüştü Saraçoğlu hükümetleri farklı ekonomik yöntemlere başvurmuş olsalar da pahalılık ve ihtikârı önlemek için 1940 Ocağında çıkarılan Milli Korunma kanunu üzerinde caydırıcı düzenlemelere gitmişlerdir.

Milli Korunma Kanunu'nun verdiği yetki dahilinde ihtikâr ve karaborsa ile mücadele edilmiş, fiyat murakabe komisyonları oluşturulmuş, çeşitli ihtiyaç maddeleri karneye bağlanmış, bazı ihtiyaç maddelerine narh konmuş ve Milli Korunma Mahkemeleri vasıtasıyla ihtikâr ve suistimallerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Narh uygulaması hayata geçirilmişse de istenilen nihai sonuç alınamamıştır.

II. Dünya savaşı boyunca ortaya çıkan tüm olumsuzluklara karşı Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin yoğun çaba gösterdikleri açıktır. İhtikâr yapanlara, karaborsacı ve stokçulara karşı kanunlar çerçevesinde caydırıcı tedbirler alınmakla kalınmamış özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde halkın ezilmemesi için yiyecek, giyecek dahil ihtiyaç duyulan her türlü yardım yapılmıştır. Tarihe not düşülecek olursa, bu süreçte yaşananlara bakılırsa, dünden bugüne çıkarılacak dersler olduğu muhakkaktır.

¹²⁸ *Son Posta*, 1 Mayıs 1943, sayı:4572

KAYNAKLAR

Resmî Yayınlar

- TBMM Zabıt Ceridesi, 1940, Devre VI, c. 8, içtima 1, 27. Birleşim.
TBMM Zabıt Ceridesi, 1942, Devre VI, c. 28, içtima 4, 3. Birleşim.
T.C. Resmî Gazete, 26 Ocak 1940, sayı, 4417, Kanun no: 3780
T.C. Resmî Gazete, 13 Mart 1940, sayı, 4457, Kararname no.12962
T.C. Resmî Gazete, 18 Ocak 1940, sayı, 4413, Kararname 12610
T.C. Resmî Gazete, 23 Aralık 1941, sayı, 4991, Kanun no. 4154
T.C. Resmî Gazete, 3 Şubat 1942, sayı, 5023, Kanun no. 4179
T.C. Resmî Gazete, 27 Ekim 1942, sayı, 5244, Kararname no. 18887
T.C. Resmî Gazete, 21 Ocak 1943, sayı, 5310, Kanun no. 4370
T.C. Resmî Gazete, 11 Ağustos 1944, sayı, 5780, Kanun no 4648

Sürelî Yayınlar

- Akşam, (1929;1942; 1944)
Cumhuriyet, (1939; 1940; 1942; 1944)
Son Posta, (1942; 1943; 1944; 1945)
Tan, (1942)
Tanin, (1945)
Ulus, (1943)

Eserler ve makaleler

- AKANDERE, Osman, *Millî Şef Dönemi, Çok partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
BORATAV, Korkut, (2005). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2005.
BULUT, Sedef, “*Millî korunma kanunu çerçevesinde Türkiye’de kira denetimi meselesi*” (1940-1960), *Belgi Dergisi*, Sayı 20 (Yaz 2020/II), s. 2633.
BÜLBÜL, İrfan; “*İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları*”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2006, Sayı: 9, 1 - 51, s.6.
ÇETİN, Hasan, “*İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939–1945)*”, *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
DOKUYAN, Sabit, “*Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme*”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2014, 15(2), 23-55, s.28.
GÖZCÜ, Alev, “*İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler*”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(62), (2018), 85-108, 2018.
İLÇİN, Hasret, *II. Dünya Savaşı Sırasında İstanbul’da Hayat Pahalılığı ve İhtikâr Sorunları*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2017.
İNÇİ, İbrahim; “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de İhtikâr ve Enflasyonla Mücadele*”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 9, 2013, 151-180.

- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1970.
- ÖZKAN, Mehmet Halim, *Refik saydam hükümetleri döneminde işe politikaları ve işe müsteşarlığı*" Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2019.
- TEZEL, Yahya. Sezai, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi. Ankara 1993.
- TOPRAK, Zafer, "Türkiye'de muhalefetin doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Parti'nin sonu", *Toplumsal Tarih*, 121, 70-75, 2004.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2015.
- ÜNAL, Yenal, "1940-1950 Yılları arasında Türkiye'de fiyat artışları ve bu dönem ekonomisinin genel görünümü üzerine bir inceleme", *Tarih Okulu İlkbahar* 2009 Sayı III, 69-107, s.74.
- YAŞA, Memduh, *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980.